

SALONA U DOBA CARA JUSTINIJANA

Katunarić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:465730>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET SPLIT

DIPLOMSKI RAD
SALONA U DOBA CARA JUSTINIJANA

IVANA KATUNARIĆ

Split, 2024. godina

Odsjek za povijest

Povijest / Talijanski jezik i književnost

Antički grad na istočnoj obali Jadrana

SALONA U DOBA CARA JUSTINIJANA

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Matijević
i asist. Zvonimir Forker

Studentica: Ivana Katunarić

Split, srpanj, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Povijesni pregled	2
2.1. Geografski položaj Salone	2
2.2. Rast kršćanstva u Saloni	7
3. Vladavina Justinijana I.	9
3.1. Justinijanova kodifikacija rimskog prava	9
3.2. Graditeljske aktivnosti	10
3.3. Vjerska politika	11
3.3.1. Crkva u Saloni (Salonitanski sabori)	12
3.4. Pokušaj uspostave nekadašnjeg jedinstvenog Rimskog Carstva	16
4. Transformacija Salone u vrijeme cara Justinijana	20
4.1. Gospodarske prilike	21
4.2. Crkve	26
4.2.1. Episkopalni kompleks – crkve	26
4.2.2. Crkva u Gradini	34
4.2.3. Cemeterijalna bazilika na Kapljuču	36
4.2.4. Cemeterijalna bazilika na Manastirinama	37
4.2.5. Cemeterijalni kompleks na Marusincu	40
4.2.6. Crkva sv. Petra i Mojsija (Šuplja Crkva)	42
4.2. Justinijanov limes	46
4.3. Fortifikacije	47
4.4. Salonitanska luka	59
5. Zaključak	63
6. Literatura	65
6.1. Popis mrežnih izvora	68
Sažetak	69
Abstract	70
Prilozi	71

1. Uvod

U ovom diplomskom radu cilj je pružiti bolji uvid u slabo istraženi dio naše povijesti - grad Salonu, glavno središte rimske provincije Dalmacije u vrijeme bizantskog cara Justinijana I. Rad je podijeljen u nekoliko poglavlja koja zajedno daju sveobuhvatan pregled povijesnog, arhitektonskog i arheološkog konteksta Salone u razdoblju kasne antike.

Premda su dosadašnja istraživanja ove teme većinom počivala na arheološkim iskapanjima, područje i dalje obiluje neistraženim potencijalima, posebice u polju arheologije, nudeći obilje prostora za daljnja produbljena proučavanja. Fokus ovog rada leži na analizi složenog obrambenog sustava drevnog grada Salone, neizostavan čimbenik njegove zaštite od čestih prijetnji i invazija u posljednjim stoljećima antičkog svijeta. Detaljno ćemo razmotriti različite elemente fortifikacijske arhitekture inkorporirane u gradske zidine - od kula do ostalih građevinskih elemenata integralnih za obrambenu strukturu. Poseban naglasak stavljen je na 5. i 6. stoljeće, burno razdoblje bizantsko-gotskih sukoba koji su se odrazili na Salonu.

U izradi ovog rada korištene su brojne znanstvene metode. Primarni naglasak stavljen je na opsežno iščitavanje i analizu postojeće literature, metodu kompilacije te primjenu povijesne metode. Nezaobilazan oslonac predstavljaju deskriptivna i komparativna metoda, posebice u segmentima rada koji se bave sakralnom arhitekturom, fortifikacijskim strukturama i ostalim građevinskim aspektima. Metoda dokazivanja također je iznimno prisutna, s obzirom na razilaženje stavova i mišljenja brojnih autora oko određenih točaka istraživanja. Temeljitom analizom arheoloških nalazišta i povijesnih izvora, rad nastoji rekonstruirati proces razvoja i unapređenja obrambenih mehanizama Salone, bacajući svjetlo na njezinu ulogu u širem kontekstu Justinijanovih vojnih i političkih reformi. Cilj je steći dublje razumijevanje kompleksnosti urbanog razvitka i arhitektonske baštine jednog od najvažnijih antičkih gradova na istočnoj obali Jadrana.

2. Povijesni pregled

2.1. Geografski položaj Salone

Salona je bila izuzetno povoljno geografski smještena. Nalazila se smještena duboko u Kaštelanskom zaljevu, (*Sinus Salonitanus*), koji je imao idealne uvjete za razvoj luke pružajući zaštitu, zahvaljujući svom položaju, od vjetrova. Rječica Salon, koja je tekla kroz grad, bila je ključni izvor vode, ali i pokretač gospodarstva, omogućujući razvoj mlinova i valjaonica.¹ Lovre Katić u svom radu „Solinski mlinovi u prošlosti“ iznosi pretpostavku da je solinska rijeka bila vrlo pogodno mjesto za podizanje mlinova u prošlosti, upravo zbog toga što rijeka ima dobar pad i obilje vode te gusto naseljenu okolicu. Iako postojanje rimskog mlinarskog *collegiuma* nije potvrđeno nikakvim natpisom, dokazi leže u mlinskom kamenju koji su pronađeni u gradu. U tome leži pretpostavka da je Salona zapravo uz druge grane industrije posjedovala također i razvijeno mlinarstvo. Ono što zapravo stavljamo pod upitnik je koliko duboko u prošlost seže postojanje mlinarstva u Saloni?² Salona je bila smještena gotovo na sredini istočne obale Jadrana, te iako nije bila najbliža Rimu u geografskom smislu, imala je s njim izravnu povezanost preko grada Aterna (*Aternuma*, danas Pescara). Ta strateška povezanost omogućila je brzu i učinkovitu komunikaciju između središta rimske vlasti i važnog grada na području Ilirika. Stoga je Salona imala sve preduvjete da postane ključna metropola provincije.³

Veliku ulogu imali su i drevni putevi na čijem je sjecištu smještena Salona. Na njenom zapadnom dijelu protezao se put koji se razgraničavao u više dijelova. Na Kliškim vratima spajala su se tri različita puta i spajala su više skupina naselja. Ovdje je važno napomenuti kako ime grada Salona, *Salonae* zapravo se javlja u pluralnom i singularnom obliku. Pluralni naziv je bio ustaljen zbog toga što se nametala misao kako se radi o većem broju naselja koji se nalaze jedno pored drugog, te na taj način čine zbir koji se onda naziva u pluralu. Sudeći prema tome, postojalo je više Salonâ koji su se nalazili na užem prostoru oko rijeke Jadro, odnosno brdskog prostora prema Kliškom tijesnac. Ta naselja su bila najvjerojatnije: Vranjic, naselje Uvodići, Žižina glavica a svakako je tu spadao i Klis. Kada se to sve sagleda, očito je da je oko Salone postojao sustav naselja koji su s vremenom gubili na svom značenju, pa tako i sami pluralni

¹ N. Cambi, 1991., 7.

² L. Katić, 1952., 201., 202.

³ N. Cambi, 1991., 62, 63.

oblik imena grada gubi svoje značenje, te se sve više ustaljava singularni naziv Salona. No, također, valja napomenuti kako nije isključeno i to da je postojalo još naselja koja su činili pluralitet grada *Salonae*.⁴ Put koji je bio usmjeren prema istoku vodio je do tadašnjeg gradića *Epetiona*, a jedan dio tog puta vodio je i prema gradu *Aspalathosu* odnosno *Spalatu* (današnji Split). Shodno tome, ti putevi su imali veliku važnost za daljnji razvoj Salone. Ta važnost se prvenstveno očitovala u tome što su ti putovi imali međuregionalno i strateško značenje i samim time je njihovo raskrižje, pogotovo ako se u to ubroji i pomorski terminal, igralo veoma važnu ulogu za budućnost Salone, a kasnije i njenog povijesnog nasljednika Splita. Kada bi se promotrila kasnija Dolabellina mreža cesta koja vodi prema unutrašnjosti, vrlo je očito da je samo ishodište bila Salona, točnije tzv. *Porta Caesarea*, a na taj način je to činilo i najbržu poveznicu sjeveroistoka s Jadranom.⁵

Osoba koja je bila zaslužna za gradnju salonitanskih cesta bio je Publije Kornelije Dolabella. On je bio carski namjesnik, a istaknuo se u našoj provinciji kao izvršni administrator u godinama između 14. do 20. g. po. Kr. Prema solinskim natpisima, izgrađeno je više od 550 milja cesta u razdoblju od nepunih 7 godina, unatoč teškom terenu. Postavljena je osnovna cestovna mreža koja se gradila i održavala idućih 500 godina. Unatoč propasti carstva, te su ceste nastavile služiti brojnim generacijama. Legije su u početku gradile ceste za vojne i upravne potrebe, uz pomoć domaćeg stanovništva, iako za to nema izravnih dokaza.⁶

Cijeli razvoj rimske cestovne mreže može se promatrati u razvoju od najmanje četiri stoljeća, no i više ako tu ubrojimo i kratkotrajnu tzv. ostrogotsku i Justinijansku renesansu. Izgradnjom poprečnih i lokalnih pravaca, uz korištenje dijelom i postojećih predrimskih putova, omogućeno je brzo povezivanje svih glavnih cestovnih pravaca, koji su se širili lepezasto u odnosu na Salonu poprečnom mrežom putova. Tim principom se radila sistematizacija odnosno popunjavala se cestovna mreža. O samom toku ovog procesa, na žalost, ne postoje baš sigurni pisani ni materijalni podatci. Što se tiče priključnih putova, smatra se da je njihova gradnja uslijedila odmah nakon dovršenja glavnih pravaca, no pojedini odsjeci su građeni i u kasnijim razdobljima. Nije jasno kako su izgledali ti putevi, budući da je veći dio vjerojatno bio prilagođen za kolski promet, dok su neki, ovisno o terenu i važnosti pravca, vjerojatno zadržali svoj prvobitni izgled koji su imali u doba Rimljana.⁷

⁴ Isto, 11 – 14.

⁵ N. Cambi, 1991., 7., 8.

⁶ I. Bojanovski, 1974., 16., 17.

⁷ Isto, 30.

Što se tiče prometa uvjetovanog trgovinom, trgovinu drži obala, no njezin napredak neizbježno ovisi o unutrašnjosti koja je prepletena rimskim cestama, povezujući unutrašnjost s obalnim naseljima. Međutim, dvije stare komunikacijske arterije rimskog carstva koje su bile zaslužne za spajanje istoka i zapada u kasnoj antici, nisu više u funkciji. Kopnene magistrale: Akvileja - Senija - Siscia - Sirmium - Naissus - Serdica - Konstantinopol i druga južna: Akvileja - Senija - Burnum - Salona - Naron - Dirahij - Herakleja Linkestis - Tesalonika - Konstantinopol zbog sve češćih upada barbarskih naroda prestaju funkcionirati. To je razlog zbog čega će se trgovina i promet sve više prebacivati na pomorske putove.⁸

H. Kähler smatra da bi razvoj Salone kao grada mogao započeti u razdoblju 2. st. pr. Kr. zbog toga što se u to vrijeme datiraju zidine sjeverno od *Porta Caesarea*. Naravno, s ovim mišljenjem se ne slažu svi povjesničari i istraživači Salone.⁹ Prema ucrtanom planu grada Salone može se vidjeti kako najstariji dio Salone ima poprilično trapezasti oblik. Na tom području smjestile su se razne građevine kao što su: forum, terme, kurija, kapitolij i teatar s hramom i trgovom.¹⁰

Postojale su dvije glavne prometnice grada, *cardo* i *decumanus*. Prometnica koja se kretala u smjeru zapad-istok, odnosno dekuman, nazivala se *Via principalis*. Ta prometnica pratila je smjer od tzv. *Porta Graeca* na zapadu, sve do tzv. *Porta Caesarea* na istoku, odnosno od istočnih do zapadnih vrata najstarijeg dijela grada (tzv. *Urbs vetus*). Ta prometnica nastala je na dijelu ceste koja potječe iz vremena prapovijesti i smatrala se najbitnijom prometnicom tadašnjega grada. Druga prometnica odnosno kardo je povezivala sjever i jug od dekumana do južnog dijela grada. Odnosno protezala se sve od dekumana, zapadnije od *Porta Caesarea* prema jugu pa tako sve do vanjskog dijela teatra. Ta cesta je činila prirodnu poveznicu između sjevernog i južnog dijela grada. Gledajući na te ceste, činile su savršenu priliku za ortogonalno uređenje smjera prometnica unutar tog dijela grada.¹¹

Kasnije i samo središte grada postaje prenapučeno pa dolazi i do njegovog širenja. Jedan od smjerova širenja grada van obrambenih zidina bio je prema zapadu i prema istoku. Prema tome možemo zaključiti da je do ovakvog širenja grada došlo stihijski.¹²

⁸ M. Katić, 2003., 526.

⁹ N. Cambi, 1991., 16.

¹⁰ Isto, 17.

¹¹ Isto, 17.

¹² Isto, 17.

U jednoj stambenoj insuli pronađeni su novac i arheološki artefakti, koji ukazuju na širenje izvan gradskih zidina već u 1. st. pr. Kr. Za vrijeme ranog carstva, posebice za vladavine Augusta, zidine nisu bile nužne, a građani izvan zidina mogli su se skloniti unutar grada u slučaju opasnosti. Oko 170. godine, zbog napada Kvada i Markomana, javila se potreba za obranom i tih dijelova grada, pa je naselje sa svih strana okruženo zidinama.¹³

Postoje neka zdanja na istočnom dijelu proširenja grada, a to su: episkopalni centar, bazilike (*Basilica Orientalis*, tzv. arijanska, tzv. *basilica uxta portum*), nadalje most koji je išao preko rukavca Jadra (današnji lokalitet Pet mostova), terme i još mnogo toga što je još ostalo neistraženo. Na istočnoj strani pronađen je također i kanal za vodovod. Što se tiče zapadnog proširenja grada tu se nalazi djelomično otkopana zapadna bazilika. Ono što je zajedničko i istočnom i zapadnom dijelu grada je to da je na oba područja otkrivena kanalizacija ispod pločnika mnogih cesta.¹⁴

Što se tiče salonitanskog vodovoda, vrlo je očito da je u blizini Salone bilo dovoljno vode za razne namjene. Izvor rijeke Jadro ispunjavao je sve uvjete za planiranje pouzdanog vodoopskrbnog sustava s vodom dobre kakvoće, koji je mogao u dovoljnoj količini opskrbljivati cijeli grad. Zbog natpisa na olovnim cijevima koji glasi C.JUL.AN.X, *Iulius Eucarpus* i C. *Iulius Xantus*, istraživači datiraju Salonitanski vodovod u 1. st. pr. Kr., neposredno nego što je Saloni dodijeljen status kolonije. Smatra se da je akvedukt prestao funkcionirati, nakon što je za vrijeme opsade grada u 7. stoljeću, oštećen. Koliko se do sada zna, prvi je ostatke antičkog akvedukta Salone uočio opat Pirona koji je bio profesor iz Udina. To je bilo za vrijeme njegovog posjeta 1842. godine. U svom pismu Francescu Carrari, koji je u to vrijeme bio ravnatelj solinskih iskopina, navodi da je Salona “*bila prekrivena šikarom i travom i osim ostataka vodovoda gotovo nikakvi drugi ostatci ne ukazuju prolazniku na pokopani grad*”. Te iste godine pronađena je olovna cijev vodovoda u blizini sjevernih vrata.¹⁵

Pod Carrarinim vodstvom 1846. godine, započinju velika istraživanja u Saloni, te među ostalim važnim nalazima, pronađeni su i dijelovi Salonitanskog akvedukta. “*Nedaleko vratašca za nuždu u prvom traktu sjevernih zidina, ali nešto južnije, kako se vidi na planu, najduži je otkriveni dio vodovoda. Taj dio (visok 3', širok 2,2') otkrio sam 180 stopa u dužinu, a osim toga po sredini i spoj za distribuciju. Drugi ostaci vodovoda vide se duž zidina prvog sjevernog*

¹³ N. Cambi, 1991., 18.

¹⁴ Isto, 18., 19.

¹⁵ K. Marasović, S. Perojević, J. Margeta, M. Katić, D. Bojanić, 2016., 133.

trakta, blizu sjeverozapadnog kuta, zapadno od Porta Andetria, istočno od spomenutih vrata i duž čitavog zida u kojima su Porta Cesarea. Vrijedilo bi mnogo da se istraži čitavo protezanje antičkog vodovoda, čemu bi uvelike pomogla prije spomenuta otkrića, a i mnoga druga koja su slučajno otkrili seljaci na raznim drugim mjestima.” Don Frane Bulić koji je bio ravnatelj Arheološkog muzeja od 1884. do 1926. godine, zabilježio je na više mjesta postojanje kanala Salonitanskog vodovoda. Kanal koji se nalazi unutar Salone, njega je Carrara već ranije pronašao i zatrpao, no Bulić ga je ponovno istražio te je do današnjeg dana ostao vidljiv. Također, tu je pronašao i jedno revizijsko okno te vodorazdjelnu građevinu (*castellum divisorum*) koja se nalazi sjeverno od Porta Suburbia II.¹⁶

Prilikom poljodjelskih radova koji su se odvijali u istočnom dijelu Salone te na prostoru istočno od grada, Bulić je zabilježio nalaze kanala. Prvih 200 metara kanala istražio je 1908. godine. Taj kanal se nalazio od izvora Jadra prema gradu te je iznad njega sagrađen novi kanal za potrebe hidrocentralne tvornice cementa. Kasnije 1912. godine, pronalazi kanal zapadno od tvornice cementa koji je na tom mjestu bio presvođen svodom od kamena. Istraživač Gerber 1917. godine daje prvi cjeloviti opis salonitanskog vodovoda i kanalizacije koji se nalazi uglavnom unutar istraženog dijela grada. U tom opisu on je opisao način izgradnje kanala, dimenzije, te je čak primijetio kalcifikat na njegovim stijenkama, što je vrlo bitno jer pokazuje do koje razine je kanal bio napunjen. Ejnar Dyggve je isto istraživao salonitanski akvedukt u sklopu svojih radova u Saloni koji su se odvijali 1922. godine i nadalje. Za Dyggvea se može reći da je prvi primijetio kamene pilone koji su nosili kanal akvedukta južno od Porta Suburbia II, odnosno most akvedukta koji je poslije inkorporiran u zid istočnog proširenja grada.¹⁷

¹⁶ Isto, 134.

¹⁷ Isto, 135.

2.2. Rast kršćanstva u Saloni

Najraniji rast kršćanstva u Dalmaciji povezan je s vijestima o vjerovjesništvu Dalmacije od apostolskih vremena, kada Pavao šalje Tita u Dalmaciju i kada je Luka bio u Dalmaciji. No, tada se prisutnost kršćanstva ne može pratiti u gradu. Prvi evangelizatorski val stigao je u Salonu krajem 1. stoljeća, ali je veći uspjeh kršćanska zajednica postigla tek u 3. stoljeću. Drugi val misionara stvorio je čvrste zajednice vjernika i organizirao crkveni život. Kršćanski vođe tada su tražili mjesto za svoje kultno središte. Budući da centralni dio grada nije bio pogodan za nove gradnje, kršćani su odabrali manje reprezentativno područje u sjeverozapadnom dijelu grada, blizu gradskih termi. Smatrali su da je to najpogodnije mjesto za prvu dvoransku crkvu (*domus ecclesiae*). Također, vrlo je moguće da su i drugi prostori u istom arealu služili za okupljanje prvih kršćana, kao što je primjer i s dva prostora unutar amfiteatra u kojima su se kršćani tajno okupljali, a kasnije na tom mjestu oslikanim zidovima označili su memorijalne kapele. Jedna od njih će biti posvećena i mučeniku Asteriju koji je sahranjen na obližnjem groblju Kapljuč. Dakle, pojava kršćana zapravo seže u 3. stoljeće, kada se okupljaju na bogoslužju u *domus ecclesiae*, privatnoj kući (tzv. Oratorij A), za vrijeme biskupa Venancija i Domnija.¹⁸

Jedna od značajnijih ličnosti koja je obilježila početak kršćanstva u Saloni bio je biskup Venancije, koji je došao iz Rima. Njegovom djelovanju najvjerojatnije se može pripisati uređenje prvog oratorija i organizacija crkve u Saloni. Također, širio je kršćanstvo i u unutrašnjost provincije, a iz Salone je započeo vjerovjesništvo prema jugu i sjeveru. Meta je ponovno bio grad koji je drugi važni centar u Dalmaciji te dobro povezan s unutrašnjošću, to je bio grad Narona. Nije poznato koliko uspješan je bio Venancije u svojim vjerovjesničkim pothvatima, no zna se da je u jednom trenutku njegova dalmatinska misija prekinuta te da je bio podvrgnut mučeništvu. Vrijeme njegovog biskupovanja Salonom smještamo u razdoblje Valerijana (253 – 260. godine). U njegovo vrijeme za kršćanstvo je bilo vrlo povoljno razdoblje, a u periodu između 257 – 259. godine nastupila su teška progonstva. U te tri godine datira se Venancijev martirij. Također, nije poznato je li prvi salonitanski biskup bio pokopan u grobnom arealu na sjeveru grada. Nije poznato ni je li bio posvećen neki Venancijev nasljednik, odnosno je li se održao kontinuitet vjerske propagande iz Rima.¹⁹

¹⁸ E. Marin, 1988., 22., 23.

¹⁹ Isto, 24.

Negdje krajem 3. stoljeća, Domnio, koji je podrijetlom iz Antiohije, postaje salonitanskim biskupom. U njegovo vrijeme salonitanska kršćanska zajednica stekla je snagu da svoje najbolje predstavnike izloži najtežim iskušenjima vjere. Biskup Domnio je biskupovao u vrijeme cara Dioklecijana, odnosno u vrijeme najvećih progona kršćana, zbog toga je zadobio vijenac mučeništva 10. travnja 304. godine po naredbi prefekta Marka Aurelija Julija. Nakon Domnija, između 11. i 18. travnja mučeni su još i svećenik Asterije, đakon Septimije, četiri laika: Antiohijan, Gajan, Telije i Paulinijan. (laici, zajedno sa svećenikom Asterijem pokopani su nedaleko od njihova martirija salonitanskog amfiteatra gdje će kasnije u 4. stoljeću biti podignuta prva salonitanska cemeterijalna bazilika Kapljuč. Što se đakona Septimija tiče, pretpostavlja se da bi mogao biti pokopan na sjeveru gradskih bedema u blizini Domnijeve grobnice. Isti prefekt odgovoran je za mučenje i Anastazija koji je propagandu nove vjere platio glavom. Prije samog smaknuća Domnija bilo je mučeno oko 40 – 45 kršćana te tada glavnu ulogu u salonitanskoj crkvi preuzima Domnijev nećak Prim i zadržava tu ulogu sve do prve četvrtine 4. stoljeća. Kako se može zaključiti iz sačuvanih spomenika, Salonitancima je najbliža bila predstava o Kristu Dobrom pastiru, te su kroz taj likovni izraz mogli nabolje shvatiti temeljne imperativne nove vjere.²⁰

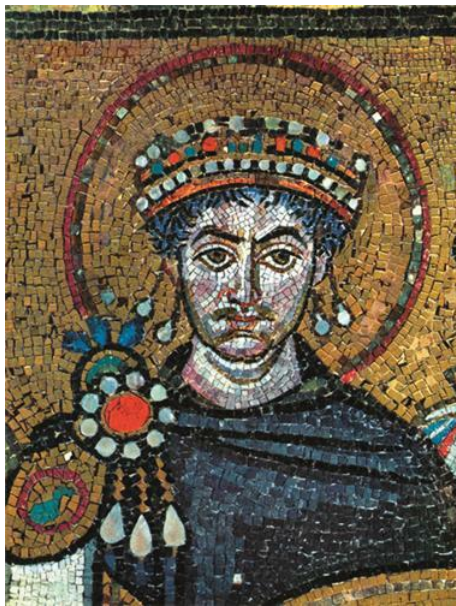
Što se tiče odnosa između poganstva i kršćanstva u Saloni, oni su bili uglavnom tolerantni. Također, još u 5. stoljeću je poganski duh bio prisutan, a u 4. stoljeću održavaju se uz kršćansku i rimska i židovska vjerska zajednica. Bile su tu i zajednice koje prakticiraju metroački kult, egipatske kultove, a osobito mitraizam. Te zajednice bile su prisutne barem u prvoj polovici 4. stoljeća. Njihov nestanak se ne pripisuje nikakvoj violenciji kršćana, već iscrpljenju njihove poruke.²¹

²⁰ Isto, 25-27.

²¹ Isto, 29., 30.

3. Vladavina Justinijana I.

Nakon što je u proljeće 527. godine obolio, car Justin, ujak budućeg cara Justinijana I. podlegao je molbama Senata. Naime, Senat je želio da Justin kao suvladara imenuje svog nećaka Justinijana I. Naposljetku se to i dogodilo, 4. travnja kada je za cara okrunjen Justinijan I. Nekoliko mjeseci nakon toga car Justin podliježe bolesti te umire i tada dolazi do konačnog stupanja na tron njegovog nećaka, cara Justinijana I.²² U sljedećim po podglavljima prikazat ćemo najvažnije aspekte njegove vladavine.

Slika 1: Car Justinijan I. Veliki na mozaiku u crkvi San Vitale, Ravenna (preuzeto iz: <https://proleksis.lzmk.hr/29489/>)

3.1. Justinijanova kodifikacija rimskog prava

Kada je počelo četvrto stoljeće, većina u Carstvu još uvijek je bila poganska, ali nakon što je Konstantin I izrazio carsku naklonost prema kršćanskoj Crkvi, broj kršćana brzo je rastao.²³ Tek kasnije, vladavina cara Justinijana obilježila je prekretnicu u povijesti religijskih i kulturnih prilika. Početak 6. stoljeća obilježen je ostrim napadom na poganstvo i njegovu potpunu eliminaciju iz javnog života. Justinijan je preuzeo vlast 527. godine te je odmah

²² J. B. Bury, 1958., 23.

²³ J. Allan Evans, 2005., 27. „A historical overview“

pokrenuo niz zakona i dekreta s ciljem stvaranja jedinstvene religijske i kulturne sfere unutar carstva. Njegov prvi zakon protiv pogana, donesen između 1. travnja i 1. kolovoza 527. godine, bio je samo početak šireg programa eliminacije poganstva.²⁴

Mjere protiv pogana obuhvatile su zabranu poganskog štovanja, ukidanje poganskih obreda i rituala te zabranu sudjelovanja pogana u javnom životu, uključujući i zabranu obnašanja državnih dužnosti. Također, Justinijan je zabranio poganskim svećenicima obavljanje religijskih obreda i propovijedanje svoje vjere, te je uveo teške kazne za kršenje ovih zakona. Osobe koje su odbijale prihvatiti kršćanstvo bile su izložene progonima i gubitku svojih prava.²⁵

Justinijan je već prije preuzimanja vlasti odlučio provesti reviziju pravnog sustava. Kada je konačno zasjeo na prijestolje, pokazao je izrazitu odlučnost u tome, što sugerira da je bio iznimno zabrinut za situaciju te da je već imao naprednu pripremu vezanu za to. U veljači 528., nešto više od pola godine nakon stupanja na vlast, izdao je uredbu kojom je imenovao komisiju od deset pravnih stručnjaka koji su trebali pripremiti potpuno novu verziju zakona. Bili su tako efikasni da je car nakon godinu dana mogao objaviti i ovlastiti izdavanje *Codex Iustinianus* u konstituciji od 7. travnja 529.²⁶

Ipak ova prva verzija zakonika nije ostala nepromijenjena već je nova verzija formalno izdana 16. studenog 534. g., proširila je originalni format od deset knjiga na dvanaest, sadržavajući 4.562 zakona. U Zakoniku se citiraju i carske uredbе od Hadrijana do Justinijana 534. g.²⁷

3.2. Graditeljske aktivnosti

Postojala su četiri glavna smjera Justinijanovog programa izgradnje diljem Carstva. Religijski aspekt bio je prvi i najvažniji. Justinijan je gradio, ili obnavljao, crkve. Izgradio je i opremio samostane za muškarce i žene, te je izgradio domove za bolesnike. Drugo, tu je bila obrana, jer je bila careva dužnost osigurati i utvrditi svoje carstvo. Justinijan je obnavljao gradske zidove, gradio tvrđave i mjesta koja su bila utočišta za žrtve barbarskih pohoda. Proračun za obrambene radove vjerojatno nije bio mnogo manji od izdatka za religijske svrhe.

²⁴ Isto, 28., 29., A historical overview“

²⁵ Isto, 29., A historical overview“

²⁶ J. W. Barker, 1966., 168.

²⁷ Isto, 168., 169.

Zatim je tu bila javna infrastruktura koju je Justinijan gradio za svoje podanike kako bi ih uživali, poput kolonadnih ulica, kupelji, gradskih trgova, cesta i spomenika.²⁸

Kroničar Prokopije također spominje Justinijanove palače, iako one ne dobivaju poseban naglasak u njegovom djelu "*O građevinama*". Međutim, u svom dijelu „*Tajna povijest*“, on kritizira Justinijanovo rasipanje novca na njegove raskošne palače, iz čega se može utvrditi da je i o tome Justinijan vodio računa.²⁹

Većina crkava koje je Justinijan dao izgraditi, danas, više ne postoji. Ipak, u današnjem Istanbulu stoji Aja Sofija. Bila je crkva, zatim džamija, a sada je muzej. Justinijan ju je izgradio rano u svojoj vladavini kao crkvu svetaca Sergija i Vakha, povezanu s Palačom Boukoleon, gdje je Teodora osnovala sklonište za monofizitsko svećenstvo koje su istjerali iz svojih crkava i samostana progonom careva Justinijana i Justina I. Također, crkva svetih Petra i Pavla, koju je Justinijan izgradio kako bi proslavio kraj Akakijeve šizme, nestala je bez traga. Crkva svete Irine i dalje stoji, međutim, i ona je postala muzej poput Aje Sofije. Crkva Svetih Apostola sa svojih pet kupola zamijenjena je Fatih džamijom, koja je bila inspiracija za katedralu Svetog Marca u Veneciji. U Efezu se još uvijek mogu vidjeti ruševine crkve svetog Ivana Teologa, a u Jeruzalemu su arheolozi istraživali temelje Nove crkve Bogorodice i potvrdili Prokopijev opis njezine arhitekture.³⁰

3.3. Vjerska politika

Justinijan je ozbiljnije shvaćao svoju odgovornost prema Crkvi, više nego bilo koji prethodni car, naglašavajući svoju vlast u unutarnjim crkvenim poslovima. Njegov je cilj bio povezati Crkvu i Državu u jedno, te je Kanonima četiriju velikih Ekumenskih Sabora dao istu važnost kao i carskim zakonima. Njegova zakonodavna akcija protiv heretika i pogana odražava njegov ideal Carstva koje bi bilo naseljeno samo pravoslavnim kršćanima. Odlučan je bio u postavljanju pravovjerja kao uvjeta za državljanstvo. Izjavio je da se smatra odgovornim za dobrobit svojih podanika i stoga, prije svega, za osiguranje spasenja njihovih duša; iz toga je izveo potrebu za netolerancijom prema krivovjernim mišljenjima. Justinijan je pokazao osobni

²⁸ J. Allan Evans, 2005.,49.

²⁹ Isto, 49., 50.

³⁰ Isto, 50.

interes za teologiju nadmašivši svoje prethodnike u religioznom fanatizmu i želji za uniformnošću.³¹

Justinijanovi crkveni zakoni obuhvaćaju teme poput izbora biskupa, ređenja svećenstva, upravljanja crkvenom imovinom te dobrotvornim ustanovama kao što su sirotišta i domovi za siromašne. Zakoni otkrivaju različite zloupotrebe poput simonije i nepismenosti svećenika, dok su propisi strogo ograničavali slobodu svećenstva u aktivnostima poput posjeta konjskim utrkama ili kazalištima.³²

3.3.1. Crkva u Saloni (Salonitanski sabori)

Car Justinijan težio je obnoviti Carstvo tako da stekne svoju prijašnju slavu i moć. Njegov cilj bio je stvoriti moćno i nepobjedivo carstvo, a tijekom svoje vladavine usredotočio se na izgradnju administrativnih, pravnih i ekonomskih temelja Carstva. Nadajući se da će na taj način osigurati trajnost Carstva, Justinijan je također želio postići jedinstvo kršćanskog svijeta. Njegova politika vjerske tolerancije imala je dvostruki cilj. S jedne strane, nastojao je eliminirati manje skupine koje su se razlikovale od glavne crkve - pogane, Samaritance i kršćanske heretike - putem administrativnih mjera. S druge strane, ta politika uključivala je i ograničenje građanskih prava onih skupina čije bi uklanjanje bilo teško ili nepoželjno. Židovi su se našli u posljednjoj kategoriji, dok su monofiziti predstavljali znatno veći izazov.³³

U 6. stoljeću dolazi do sukoba oko „Tri poglavlja“ odnosno šizme *Tria Capitula*. Ta šizma izazvala je jedan od najozbiljnijih i najdugotrajnijih raskola u ranom srednjem vijeku. Problemi se nisu ticali samo podjele između Istoka i Zapada, Carstva i papinstva, nego su se proširili i na nastajuće crkve i monarhije zapadne Europe. Na zapadu Europe primijećen je najznačajniji utjecaj ove šizme. Ta kontroverza je proizašla iz Justinijanovog nastojanja da obnovi carsko jedinstvo. Godine 532., car Justinijan okupio je predstavnike kalcedonskih i monofizitskih stranaka radi rasprave o teološkim pitanjima. Među njima je bila i kontroverza oko odobrenja Teodora iz Mopsuestije te prihvaćanja nekih spisa Teodorita iz Cira i Ibasu iz Edese od strane Sabora u Kalcedonu. Monofiziti su smatrali da su "Tri poglavlja", kako su ih nazivali, predstavljali ozbiljne nedostatke u pravovjernoj saborskoj dogmi. Car je svoje napore za postizanje sporazuma kroz kompromis fokusirao na ova "Tri poglavlja". Razmatrala se

³¹ J. B. Bury, 2005., 360., 361.

³² Isto, 361.

³³ J. Meyendorff, 1968., 45., 46.

moćnost odvajanja odobrenja tih osoba i spisa sumnjive reputacije od odluka donesenih na Saboru u Kalcedonu, s ciljem da se sve strane pomire oko sabora. Godine 543. ili 544. Justinijan je izdao edikt kojim su ovi spisi osuđeni. Međutim, za pristaše Kalcedona to je predstavljalo izdaju sabora koji ih je prihvatio. Na taj način je pokrenuta kontroverza koja nosi njihovo ime „Tri poglavlja“.³⁴

Za vrijeme vladavine cara Justinijana područje metropolije rimske provincije Dalmacije bilo je predvođeno vrlo sposobnim nadbiskupima. Ti nadbiskupi su ostavili znatan pečat u povijesti salonitanske crkve. U vrijeme kada Justinijan službeno stupa na prijestolje Istočnoga Rimskoga Carstva, 527. godine, Honorije II. nasljeđuje nadbiskupa Stjepana na salonitanskoj stolici. Nadbiskup Honorije je na početku počeo uređivati crkvene prilike, a o tome svjedoče sačuvani akti koncila koji su bili sazvani u Saloni 530. i 533. godine.³⁵

Prvi sabor u Saloni održan je 15. srpnja 530. godine. Taj sabor je sazvaio i predvodio salonitanski nadbiskup Honorije II. U aktima tog sabora svjedoči se o velikoj krizi koja je zahvatila gotovo sve crkvene strukture u Dalmaciji. Ta kriza se manifestirala velikim brojem loših stvari, kao što su nejedinstvo, novčane malverzacije, simonija, manipulacija crkvenim posjedima, svojevrijedno napuštanje povjerenih službi, slabljenje kanonske stege i ostalo. Honorijevim naporima u revitalizaciji Crkve doprinijele su i šire političke promjene, posebno pad s vlasti ostrogotskog kralja Teodorika Velikog koji je od 524. godine bio odlučan zagovornik arijanske hereze, koja mu je pružala političku podršku u održavanju državne homogenosti nasuprot pritiscima Bizanta za uspostavu pravovjerja. Crkveno jedinstvo također je odgovalo i Justinijanu, osobito u kontekstu priprema za rat protiv Ostrogota.³⁶

Nakon što je postavio kontekst događaja koji su doveli do situacije, nadbiskup Salone obratio se prisutnim biskupima, svećenicima, đakonima i članovima klera. Istaknuo je potrebu za obnovom, posebno zbog utjecaja arijanstva i pelagijanizma na narušeno crkveno jedinstvo, te naglasio problem zloupotreba unutar Crkve i potrebu za jačanjem kanonskih pravila.³⁷

Prva tri pravila sačinjavala su se od toga da Honorije zabranjuje prezbiterima uzimanje novca na pozajmicu u ime povjerenih im crkava. Na taj način on je zadržavao pravo nadzora nad biskupskim ugovorima prije njihove realizacije. Nadalje, zajmodavcima je zabranio preuzimanje imovine osiromašnih na ime duga, jer je to smatrao blaćenjem i poniženjem Crkve,

³⁴ R. A. Markus, C. Sotinel, 2007., 1-3.

³⁵ J. J. Radonić, 1994., 21.

³⁶ A. Škegro, 2010. 192.

³⁷ Isto, 192., 193.

a takve su zloupotrebe bile prisutne i među visokim crkvenim dostojanstvenicima. Također, zajmoprimci su morali zalagati svoju imovinu a ne crkvenu. Osim toga, zabranio je i otuđivanje crkvenih posjeda te manipuliranje istima. Isto tako, kada bi prezbiteri željeli posuditi novac, trebali su dobiti suglasnost svojih biskupa, a zatim i samog nadbiskupa, prije nego što bi uopće taj novac i posudili. Rimska crkva također je imala posjede u Dalmaciji, a njima su tijekom drugog dijela 6. stoljeća upravljali izravni papini činovnici.³⁸

Četiri odredbe (4., 5., 8., 11.) imaju za cilj obnovu kanonske stege, kako bi se spriječila nedopuštena ređenja, a posebno njihovim trgovanjem. Takvo ponašanje smatrano je herezom od strane nadbiskupa. Ta hereza mogla je rezultirati isključenjem iz Crkve te se to pravilo primjenjivalo na sve, uključujući biskupe i klerike koji su svjesno sudjelovali u takvim radnjama. Kako bi se izbjegli mogući sukobi, bio je bitan broj svećenika i đakona koji se zareduju, odnosno taj broj nije smio premašiti potrebe župskih crkava. Očito je da su takva ređenja, koja su bila u suprotnosti s običajima kako Rimske tako i Salonitanske crkve, naišla na osporavanje čak i od strane rimskog pape Vigilija (537.-555.).³⁹

Odredbe pod brojem 6 i 7 bile su usmjerene prema stabilizaciji crkvene hijerarhije i poboljšanju monaškog života u Dalmaciji. Nadbiskup je, pod prijetnjom gubitka položaja bez prethodnog odobrenja nadređenih, zabranio biskupima i klericima napuštanje Dalmacije, samovoljno prelaženje iz jedne u drugu biskupiju, napuštanje povjerenih im crkava i lutanje. Kazne su prijetile onima koji su ih na te radnje i poticali ili primali u službu. Vođe monaških zajednica su morali poštivati liturgiju i nisu smjeli bez nekog specifičnog razloga napuštati svoje samostane, jer je to bilo smatrano obezvjeđivanjem vjere.⁴⁰

Što se tiče devete i dvanaeste odredbe, njima je metropolit uredio prihode klera kako bi na taj način bio neopterećen te bio u stanju obavljati svoju službu. Prilikom izgradnje i posvete crkava bilo je važno osigurati dovoljna sredstva za svećenike i pomoć siromašnima. U desetoj i jedanaestoj odredbi je već prije definirano da se klerici ne smiju nepotrebno miješati u tuđe poslove, te da moraju biti iskreni, nepristrani i nepotkupljivi ako su već u te poslove umiješani.⁴¹

Zadnjom odredbom su se pooštrili uvjeti za davanje oprosta od grijeha, kako za klerike tako i za laike, posebno za one čiji su grijesi bili posljedica nekakvih javnih skandala. Ipak, najveće skandale Crkvi u Dalmaciji su prouzročili sami njezini vođe, a to su bili nadbiskupi

³⁸ Isto, 193.

³⁹ Isto, 193.

⁴⁰ Isto, 194.

⁴¹ Isto, 194.

Natal i Maksim. Honorije je zatražio potporu od pape Feliksa IV. za svoje propise, ističući da su to provjerene mjere koje će koristiti općoj Crkvi. Za razliku od akata donesenih 533. godine nakon rasprave, o Honorijevim odredbama iz 530. nije bilo rasprave. Njihovo je prihvaćanje bilo obvezno pod prijetnjom crkvene osude, što pokazuje njegovu odlučnost i temeljitost u obnovi Dalmatinske crkve, gdje je kao nadbiskup Salone bio tek tri godine na čelu.⁴²

Ideja za organizaciju sabora iz 4. svibnja 533. godine nije potekla od salonitanskog nadbiskupa, već od biskupa Andrije iz Jadera. Ipak, odredbe o posvećenju biskupa i druga pravila, nakon prethodnih rasprava, na kraju je ipak predstavio sam salonitanski nadbiskup. Jadertinski biskup upućuje zamolbu u ime klera i episkopata salonitanskom nadbiskupu. On je tražio da se posvete novi biskupi. Bila je potreba novih biskupa kako bi se u udaljenijim župama olakšala pastorizacija te kako bi se češće dijelila krizma. Salonitanski nadbiskup Honorije se složio s tom zamolbom te je počeo raspoređivati svećenike po udaljenijim i teže pristupačnim župama. Također, složio se i sa potrebom posvete novih biskupa.⁴³ Naposljetku, salonitanski sabor donosi odluku o zaređenju novih biskupa Sarsentera, Mukura i Ludra. Ti biskupi trebali su posvećivati svećenike, davati pomast, odrješivati pokajnike te posjećivati mnoge županije puno više nego što se to do tada radilo.⁴⁴

Nadbiskup je zabranio miješanje u nadležnosti drugih biskupa, samim time i posvetu crkava odnosno bazilika u tuđim biskupijama. Naredio je da se dva puta godišnje održavaju skupovi na razini samih dijaceza čiji bi bio cilj rješavanje potreba crkava koje su izolirane od njihovih središta. Naredio je također i vizitaciju župa bez obzira kakva je težina njihovih prijestupa. Također, bilo je bitno i da se jednom godišnje održi metropolitanski sabor, te je on odredio da se održava onaj tjedan iza Duhova. Svi biskupi su trebali biti prisutni na saboru, a samo u slučaju nekakve neodgodive spriječenosti mogli su ih zastupati njihovi zamjenici.⁴⁵

Nasljednici Honorija, nadbiskupi Frontinijan (547-554) i Petar (554-562), su oba bila kratko vrijeme na čelu salonitanske crkve. Frontinijan je podržavao shizmu *Tria Capitula* odnosno Triju Poglavlja, zbog čega ga je car Justinijan protjerao 554. godine. On nije priznao odluke Petog ekumenskog koncila iz 553. godine, koje je potvrdio i papa. Njegovi sljedbenici, poznati kao Frontinijanisti, ostali su prisutni u Saloni dugi niz godina, kako se spominje u pismima pape Grgura Velikog krajem 6. stoljeća. Nakon njega, Petar je kratko vodio

⁴² Isto 194.

⁴³ Isto, 196.

⁴⁴ V. Prozorov, 2011., 330.

⁴⁵ A. Škegro, 2010, 197.

salonitansku crkvu, vjerojatno s ciljem da kao protivnik sporne shizme vrati pravu vjeru. Zbog toga se u dokumentima naziva *incubator ecclesiae*.⁴⁶

3.4. Pokušaj uspostave nekadašnjeg jedinstvenog Rimskog Carstva

Justinijan je imao veliku ideju obnavljanja starih granica Rimskog Carstva. Naspram toga što je uspio samo u osvajanju Afrike, Italije i djelića Španjolske, on je imao plan da pokori i Galiju, pa čak i Britaniju. Nakon osvajanja afričkih provincija, on objavljuje svoju ambicioznu politiku: *"Imamo dobre nade da će nam Bog podariti obnoviti našu vlast nad preostalim zemljama koje su drevni Rimljani posjedovali do granica oba oceana i izgubili zbog kasnijeg zanemarivanja."*⁴⁷

Odoakar osvaja Dalmaciju 482. godine. Tada Dalmacija potpada pod administrativnu kontrolu prefektore Italije. Kasnije, nakon njegovog poraza Ostrogoti preuzimaju vlast u Dalmaciji.⁴⁸ U djelu *Variae* nalazi se pismo Atalarika namijenjeno svim Rimljanima i Gotima Dalmacije i Savije. U tom pismu za *comesa* tih provincija imenuje se Osuin te on 508. godine dobiva zadatak u kojem je zadužen za opskrbu oružjem vojne postrojbe u Saloni. To pismo zapravo ukazuje na vrijedan podatak u kojem vidimo prisutnost ostrogotske vojne postrojbe u Dalmaciji, kao i vojne posade u središtu provincije. Međutim, točan broj vojnika u posadi i garnizonu je izuzetno teško odrediti.⁴⁹

Kasnije, za vrijeme tridesetih godina 6. stoljeća, carstvo je bilo u veoma dobroj situaciji na raznim poljima. Carska blagajna je bila puna, nakon krvavo ugušene pobune Nika u Carigradu 532. godine skršene su i određene potencijalne unutarnje pobune. S perzijskim carstvom je sklopljen "vječni mir", a u sjevernoj Africi 533.-534. godine pobijedili su Vandale.⁵⁰

Međutim, godine 535. Teodat ubija ostrogotsku kraljicu Amalsvintu što je po pisanju kroničara Justinijana uvelike razljutilo. No, Justinijan nije odmah krenuo u napad na ostrogotsku državu već je naredio vojskovođi Mundu, koji je bio strateg Ilirika, da ode u

⁴⁶ J. J. Radonić, 1994., 23.

⁴⁷ Isto, 26.

⁴⁸ Z. Forker, 2019., 658.

⁴⁹ Isto, 660., 661.

⁵⁰ I. Goldstein, 2005., 24.

Dalmaciju, koju su preuzeli Goti, te da tamo preuzme nadzor nad Salonom. Tako je i bilo, Mundus je sa vojskom ušao u Salonu, sukobio se s Gotima, te naposljetku zauzeo Salonu.⁵¹

Informacije koje Prokopije pruža ne obuhvaćaju podatke o broju istočnorimskih vojnika koji su sudjelovali u osvajanju Salone tijekom ljeta 535. godine, za razliku od onih koji su sudjelovali u pohodu na Siciliju. Belizar je predvodio skupinu od 4000 vojnika iz redova *comitatenses* i *foederati*, te 3000 Izaurijaca, uz znatan broj najamnika.⁵²

U Justinijanovim osvajanjima, Salona je bila izuzetno strateški važan grad na području istočne jadranske obale jer je ujedno i bila glavni grad rimske provincije Dalmacije. Prema Prokopiju, kako piše I. Goldstein, vojskovođa Mundus Salonu je osvojio ne morskim, već isključivo kopnenim putem. No, samim tim zauzećem grada Salone, carstvo je ostvarilo ogromnu prednost i prevlast na moru, jer je istočna jadranska obala bila od velike, čak i presudne važnosti tijekom dvadesetogodišnjeg rata. Obala istočnog Jadrana je bila izuzetno bitna, jer se od tu moglo približiti svakoj bitnoj točki na italskoj obali. Uloga istočnog Jadrana pokazala se bitnom i kada su se borbe približile Ravenni, dolini rijeke Po i sjevernoj Italiji. Ključ toga je bila pozicija, jer su se njeni prostori teško dosežali s obala Tirenskog mora.⁵³

Ostrogoti su bez ikakve borbe Siciliju prepustili Carstvu. To se nije trebalo dogoditi u slučaju Dalmacije. Upravo zbog toga, na područje Dalmacije poslana je velika vojska pod vodstvom Asinarija, Gripe i ostalih. Logičkim slijedom smatra se da se radilo o kopnenoj ekspediciji, jer je tada već Bizant vladao Jadranskim morem. U blizini Salone došlo je do sukoba Ostrogota s bizantskim snagama, a kao pobjednici izlaze Ostrogoti. Nakon toga, glavni dio bizantske vojske sukobio se s Ostrogotima, tada pogiba vojskovođa Mund, a bitka završava neodlučno. Tada obje vojske napuštaju bojište, te u Salonu nije ušla nijedna vojska. Bizantinci se vjerojatno povlače prema istoku.⁵⁴

Ostrogoti su, s druge strane, preuzeli nadzor nad nekim fortifikacijama u blizini Salone. U kasnoj antici, u zaleđu Salone, postojao je sustav obrane koji je djelovao "po dubini". Ovaj sustav pružao je zaštitu lokalnom stanovništvu, a činili su ga: Klis, Markezina greda, Šutanj, Grubuša iznad Dicma, Gradina iznad Kukuzovca, Sinj i Gardun iznad Trilja.⁵⁵

⁵¹ Isto, 24.

⁵² Z. Forker, 2019., 662.

⁵³ I. Goldstein, 2005., 25.

⁵⁴ Isto 25., 26.

⁵⁵ Z. Forker, 2019., 664.

Kada je Justinijan čuo za događaje u Dalmaciji naredio je vojskovođi Konstancijanu da sakupi vojsku u Iliriku te da napadne Salonu. U isto vrijeme Belizaru je naredio da uđe u Italiju. Tada je vojskovođa Konstancijan sakupio vojsku u Epidamnu te je s mornaricom ušao u Jadran. Kada su Ostrogoti saznali za dolazak neprijatelja, tada dolazi do njihovog povlačenja u smjeru sjeverozapada, točnije u grad *Scardonu*. Nakon toga odlaze i sve do Ravenne što je išlo u korist Bizantincima, jer su bez ikakve borbe dobili prevlast nad čitavom Dalmacijom i Liburnijom. Ti događaji su smješteni potkraj 536. godine, a nakon toga gase se događaji na Jadranu i obali na određen vremenski period.⁵⁶

U isto vrijeme, s juga, Belizar prodire prema Napulju i Rimu. Zauzima gradove Spoleto i Perugiu. Zbog svega toga, fronta se sve više približavala jadranskoj obali. U to vrijeme, ostrogotski kralj Vitigis šalje veliku vojsku pod vodstvom Asinarija i Uligisala u Dalmaciju. Plan je bio, Dalmaciju ponovno staviti pod gotsku vlast. Vitigis je shvatio da ima prijetnje iz dva smjera, iz pravca Tirenskog mora i iz pravca Dalmacije, odnosno s Jadrana, zbog toga je htio opet zaposjesti istočnojadransku obalu. Tada je naredio Asinariju da krene s vojskom u Saviju (područje Save), a Uligisal je došao kopnenim putem do Liburnije.⁵⁷

U to vrijeme došlo je i mnogo ostrogotskih ratnih brodova a plan im je bio opsjesti Salonu morskim i kopnenim putem. Kasnije se spajaju Uligisalova i Asinarijeva vojska te skupa kreću na Salonu. Konstancijan je u Saloni očekivao napad te je postrojio vojnike iz svih utvrda koje su bile duž kopnenih i morskih komunikacija. Tako je započela teška bitka u kojoj su nakraju Ostrogoti opsjeli grad i s kopnene i s morske strane. U toj bitci Bizantinci su izveli nenadan potez u kojem su napali neprijateljske brodove te ih na taj način natjerali na bijeg, a zbog toga su mnogi od njih i potonuli. Tako su Bizantinci stekli prevlast na moru, ali Goti ipak nisu prekinuli opsadu nego su i dalje nastavili napadati. Ipak, nakraju, Goti su se morali povući i barem privremeno napustiti ideje o ponovnom zauzimanju Dalmacije.⁵⁸

Bizant je već od tridesetih godina bio pogođen teškom društvenom i financijskom situacijom. Bilo je problema s potresima, učestalom gladi a najgore od svega je bila epidemija kuge koja se dogodila 540. godine. To je bila najstrašnija epidemija kuge u kasnoantičko doba koja je zahvatila Carstvo. Ostrogoti u to vrijeme za svoga kralja biraju Totilu. Tada se situacija na ratištu mijenja a dio stanovništva Italije priklanja se gotskoj strani. U ljeto 541. sve do 543. godine Totila se na čelu ostrogotske vojske pobjedonosno kreće sa sjevera iz grada Pavie pa

⁵⁶ I. Goldstein, 2005., 27.

⁵⁷ I. Goldstein, 2005., 27., 28.

⁵⁸ Isto, 27., 28.

sve prema jugu do Napulja. U tom ratnom udaru održala su se neka bizantska uporišta na italskoj obali Jadrana. Dalmacija je tada ostala van domašaja Ostrogota. Zbog toga već 544. godine većina bizantskih snaga na čelu s Belizarom i Vitalijem, koji je bio zapovjednik Ilirika, pokreće se prva važnija protuofenziva. Na taj način najavili su bizantske akcije koje će u slijedećim godinama suzbiti ostrogotsku ofenzivu, te ih poraziti tijekom pedesetih godina. Tako su Bizantinci 544. godine, novačili vojnike po Iliriku, te dolaze iz Salone iz koje dalje nastavljaju prema talijanskom ratištu.⁵⁹

Oko 550. godine moglo se vidjeti i na ostrogotskoj i na bizantskoj strani da su iznimno iscrpljeni te je i prijevoz preko Jadrana stvarao malo veći problem nego što bi to bilo inače. Bizantska vojska je imala plan otići u Italiju 550. godine no to nije bilo ostvarivo zbog teških zimskih vremenskih uvjeta. Isto tako nisu mogli ni otploviti jer brodovlja nije bilo. Tada im ništa drugo nije preostalo nego prezimiti u Saloni.⁶⁰

Opskrba vojske, posebno tako velike, predstavljala je izazovan logistički poduhvat. Salona je ponovno imala značajnu ulogu u sukobu između istočnih Rimljana i Ostrogota. Nažalost, današnja salonitanska luka nije očuvana jer je prekrivena slojevima mulja nanijetog rijekom Jadro. Međutim, prisutnost brojnih skladišta svjedoči o razvijenoj trgovini i prometu koji su prolazili kroz luku. Glavna skladišta bila su smještena uz luku, ali otkrivena su i na drugim mjestima u gradu. Na salonitanskom forumu identificirane su temeljne strukture skladišnih prostora koje su vjerojatno bile povezane s civilnom bazilikom namijenjenom trgovini, s obzirom na njihov položaj blizu obale.⁶¹

Dalje što se tiče 551. godine, teško su poraženi Ostrogoti. Taj poraz ostrogotske flote značio je propali plan opsade Ancone. Tako je bizantska vojska ušla u napušteni neprijateljski tabor.⁶² Za Gote, ovaj poraz značio je i potpuni slom. Iako se rat vodio gotovo cijeli na kopnu, jednim dijelom je odlučen na moru jer su tu Bizantinci imali prevlast. U nekakvim zaključnim događajima koji dolaze, Bizantinci pokušavaju zaposjesti najdostupnija područja, to se odnosi na jug (od Napulja do Rima), te prostor od sjeverozapadne obale Jadrana i doline rijeke Po. Tada, 553. godine, bizantska flota na čelu s Narzesom isplovljava iz Salone prema području Venecije. Ostrogoti su još imali neke pokušaje na Korziku i Sardiniju, no svi ti pokušaji nisu

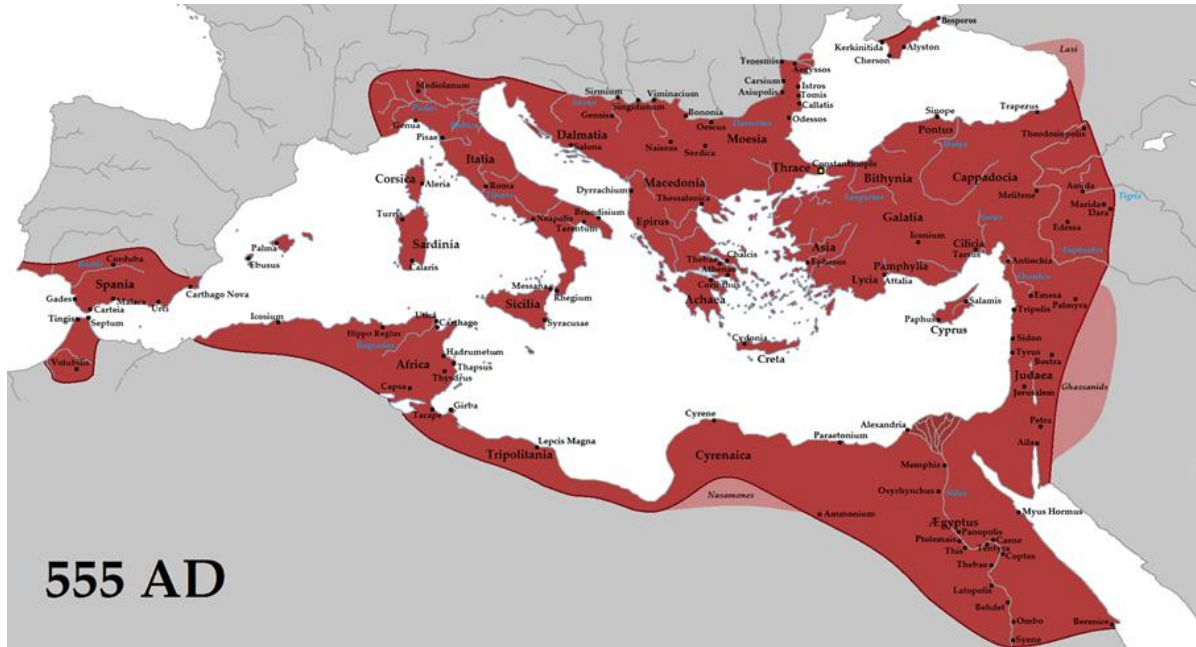
⁵⁹ Isto, 30.

⁶⁰ I. Goldstein, 2005., 32.

⁶¹ Z. Forker, 2019., 676.

⁶² I. Goldstein, 2005., 32.

završili uspješno. Dogodio se ostrogotski poraz kod Busta Gallorum a umire i Totila 552. godine. U iduće dvije godine dolazi do konačne pobjede Bizantinaca nad Ostrogotima.⁶³

Slika 2: Prikaz Bizantskog Carstva 555. Godine (preuzeto iz: https://hr.wikipedia.org/wiki/Justinijan_I._Veliki)

4. Transformacija Salone u vrijeme cara Justinijana

Značajke koje karakteriziraju urbanistički razvitak kasnoantičkog grada su razbijanje starih urbanističkih struktura a samim time i obnavljanje te strukture no u nešto skromnijoj i jednostavnijoj varijanti za razliku od izvorne gradnje. Pri tome se misli na zdanja koja su manja, a samim time kraća i uža te su prostorije tih zdanja skromnije opremljene. Na taj način dolazi do smanjenja javnih površina i sužavanja gradskih prometnica. Ulicama koje su bile karakteristične po svojoj strogoj pravilnosti sada se ta pravilnost ublažava blagim zakrivljenijima. Što se tiče kuća, one su zatvorene prema van, ne posjeduju peristil niti kakve druge luksuzne prostorije, a sami tlocrt je poprilično neuredan. Naravno, to ništa ne vrijedi za

⁶³ Isto, 33.

biskupske rezidencije i kuće u vlasništvu bogatih građana, jer su te građevine jedne od najraskošnijih, naravno uz crkve.⁶⁴

U ovom poglavlju fokus će se usmjeriti na transformaciju odnosno promjene u Saloni za vrijeme vladavine cara Justinijana u 6. stoljeću. Fokusirati će se na promjene u gradnji koje su zahvatile prostor kasnoantičkoga grada te koje su rezultat društveno – političkih mjera u Carstvu.

4.1. Gospodarske prilike

Za vrijeme vladavine cara Dioklecijana (284. -305. g.) te cara Konstantina I (306. – 337. g.) ustalio se temelj kasnorimskog gospodarskog sustava, i takav je sistem ostao praktički i za vrijeme cara Justinijana. Osnovna djelatnost rimske ekonomije bila je poljoprivredna proizvodnja, što nije nimalo čudno s obzirom da je to bilo tipično za sva predindustrijska društva. Poljoprivreda je bila u velikom interesu rimskoj državi kao i samim zemljoposjednicima.⁶⁵

Dalmacija je tijekom 5. stoljeća bila integrirana u kasnorimski porezni sustav. Čak i krajem 4. stoljeća, dok je Panonija najvjerojatnije bila izuzeta od poreza, Dalmacija je bila dovoljno stabilna i zaštićena jer kako autori Gračanin i Kartalija pišu: “*Jeronim je mogao 397. naći kupca za očinsko imanje u Stridonu.*” Također, iz čega još možemo utvrditi da je pokrajina u to vrijeme nudila pristojne uvjete za život ukazuje nam i to što je Alarik zajedno s njegovim ljudima, 409. godine želio biti smješten u toj pokrajini, a to je tražio od carskih vlasti. Nadalje, za vrijeme vladavine Ostrogota u 6. stoljeću, primjenjivao se porez pod imenom *silikvatik*, to je bio porez na promet svih vrsta roba koji je uveden za područje Zapadnog Carstva 444. godine. Iz ovoga se može zaključiti da je trgovina bila itekako razvijena, te da su ekonomski uvjeti bili napredniji što je značilo da je sofisticirani fiskalni sustav itekako funkcionirao. U rujnu 526., *vir illustris* Severin poslan je u Dalmaciju radi provjere poreznog stanja, dok su lokalni posjednici bili pozvani da po Severinovom odlasku odrede pravednije porezne stope. Opraštanje dodatnog poreza takozvanog *augmentuma* za četvrtu indikciju (1. rujna 525. - 31.

⁶⁴ N. Cambi, 2002., 212.

⁶⁵ H. Gračanin, N. Kartalija, 2018., 336.

kolovoza 526.) u znaku vladarske milosti, svjedoči o kontinuitetu fiskalnih obveza i pokazuje da su u Dalmaciji tijekom ranog 6. stoljeća postojali redovni, izvanredni i neizravni porezi.⁶⁶

U kasnorimsko doba, ključna ekonomska uloga bila je povjerena državi, koja je djelovala na više razina kao proizvođač, potrošač i regulator. Poljoprivredna djelatnost bila je fokusirana na posjede pod kontrolom careva. Iako su pisani izvori oskudni, malo se zna o carskim imanjima u kasnorimskoj Panoniji i Dalmaciji. Sredinom 6. stoljeća, u Dalmaciji je živio jedan od većih vlasnika posjeda, čiji je testament sačuvan, a on svjedoči o ostavštini od 300 solida, od čega je 200 potjecalo s otoka Mljeta. Za vrijeme Ostrogotske vlasti eksplicitno se spominju posjednici u Saviji, dok se za prostor Dalmacije pretpostavlja, no nije utvrđeno sa sigurnošću.⁶⁷

Dalmacija se ističe po prisutnosti ostava s novcem od plemenitih kovina iz 5. i 6. stoljeća, dok ih na sjeveru od Save nema, što upućuje na povoljnije ekonomske uvjete i stalni optjecaj novca tijekom cijelog navedenog razdoblja. U drugoj polovici 5. stoljeća pokrajina je razvila vlastitu proizvodnju novca u Saloni pod vladavinom Julija Nepota (475–480), no ta je proizvodnja kratko trajala nakon njegove smrti. Kraj 5. stoljeća i početak 6. stoljeća donijeli su ponovni procvat u optjecaju novca u Dalmaciji pod vlašću Ostrogota, a dotok novca nastavio se i pod vlašću Istočnog Rimskog Carstva. Tijekom tog razdoblja, kovani su novci careva od Zenona (474–491) pa sve do Maurikija Tiberija (582–602), ali i novci kovani pod vlašću ostrogotskih kraljeva, uglavnom pronađeni uz obalu i na nekoliko jadranskih otoka. Nakon dolaska vlasti Istočnog Rimskog Carstva, privremeno je obnovljen rad kovnice u Solinu koja je proizvodila novac za potrebe ratovanja protiv Ostrogota.⁶⁸

Dalmacija je bila vrlo poznata po uzgoju vinograda i maslina, za razliku od ostatka Zapadnog Ilirika. Najveća količina proizvodnje vina i maslinovog ulja odvijala se u okolini Salone, Narone i Jadera, na poluotoku Pelješcu te na otocima srednje Dalmacije. Od lokaliteta mogu se izdvojiti Muline na otoku Ugljanu kod Zadra, tamo je pronađeno pet preša za grožđe, te lokalitet Mogorjelo. Tamo je prema nekoj procjeni do kraja 5. stoljeća proizvedeno do 4000 litara maslinovog ulja.⁶⁹

Što se tiče Salone, tamo je pronađeno šest preša, od kojih su tri pronađene unutar gradskih zidina a ostale tri su povezane s podgradskim bazilikama. Nadalje, jedna preša je

⁶⁶ Isto, 340., 341.

⁶⁷ Isto, 349.

⁶⁸ Isto, 352.

⁶⁹ Isto, 357.

otkrivena i u podrumu Dioklecijanove palače. Veliku potražnju za uljem i vinom imala je i crkva, s obzirom da su i vino i ulje imali važnu ulogu u kršćanskim obredima. Tako krajem 4. stoljeća raste potražnja za ta dva proizvoda. Ipak i unatoč tome, intenzitet ukupne proizvodnje nije bio toliko velik, ali zato je to nadoknađivala kakvoća, kao npr. maslinova ulja. Ista proizvodnja se nastavlja i u 6. stoljeću, no osim toga postojalo je još djelatnosti kojima se bavilo stanovništvo u dalmatinskom priobalju a to su ribarstvo i branje soli.⁷⁰

U vrijeme kasnog Carstva jedna od bitnijih proizvodnih djelatnosti bilo je rudarstvo. Zbog velike potrebe za rudama u Carstvu, Dalmacija je doživjela procvat i u toj proizvodnoj grani. Postojala je velika potreba i za novčanim kovinama pa je tako kovnica u Saloni pod Julijem Nepotom koristila resurse iz dalmatinskih zlatonosnih rudnika, iako je već u to vrijeme crpljenje zlata uvelike opalo. Ne zna se sa sigurnošću, no smatra se da su Hunima i Gotima istočnorske vlasti davale novčanu isplatu u zlatnicima, a ti zlatnici su bili produkcija dalmatinskih rudnika. No vjerojatnost za to nije baš velika kada se uzme u obzir to da Dalmacija nije uopće potpadala pod istočnorimsko vrhovništvo.⁷¹

Naime, kovnica u Saloni je prema svemu sudeći postojala i djelovala u vrlo burnom razdoblju 6. stoljeća. Kako je već i spomenuto, to je jako prevrtljivo razdoblje za Salonu jer u to vrijeme često mijenja gospodara, zbog toga što su i Bizantinci, a i Ostrogoti bili svjesni njezine strateške važnosti za osvajanje Dalmacije i Italije. Kako je već rečeno ranije, Justinijanovi zapovjednici u to vrijeme organiziraju iz Salone daljnje pohode prema zapadu. Shodno tim saznanjima, vjeruje se da su Belizar i Narzes (ili barem jedan od njih) u Saloni kovali novac između 535. i 555. godine. Naime, na području Salone te njene okolice, nađena je velika količina brončanoga novca. Kada se sve sagleda, karakteristike tih novčića ne mogu se pripisati ni jednoj službenoj bizantskoj kovnici novca. Njegov revers bio je jednostavan, nije imao oznaku kovnice, dok su pritom ostale kovnice imale svoju oznaku. Također, kovan je od loše bronce kao folis (oznaka M na reversu), polufolis (K) i dekanumij (I), od ostalih kovova redovnih kovnica iz toga doba, razlikuje se po promjeru i težini, te po izradi reversa. Što se tiče aversa, tu je uglavnom uobičajen, ujednačen lik: na folisu Justinijanova bista okrenuta ravno, puno lice, kruna na glavi, a u desnoj ruci je globus s križićem, na lijevom ramenu štit, a u polju desno od glave nalazi se križ. Na reversu je u ravnom polju ispupčeno slovo M, a iznad njega u sredini nalazi se mali križ. Tu se ne nalazi oznaka kovnice. Što se tiče polufolisa i dekanumija, na aversu je bista s dijademom koja se nalazi poludesno, kopča i paludamentum, a na reversu

⁷⁰ Isto, 357.

⁷¹ Isto, 358.

ravno polje i u sredini ispučeno slovo K, odnosno slovo I bez križića. Vidi se na njemu da je oblikovano jako lijepo te majstorski izrađeno sa smislom za raspored na plohi. Što se tiče natpisa oko biste, on je uglavnom na svima isti, no naravno uvijek se nađe neko odstupanje, no trebao bi biti DN IVSTINI ANVSP. Postoje sačuvani primjerci koji prikazuju vrlo lijep portret cara Justinijana, ali također ima i onih s gotovo karikaturalnim prikazom. Razlika se očituje i u težini novca, npr. najteži polufolis ima 4, 19 gr, a onaj najlakši ima 1, 10 gr. Pretpostavka je da ovo kovanje nije bilo tehnički vrlo teško izvesti, jer je Salona već tada imala kovničku tradiciju, a znanstvenici vjeruju i u mogućnost da je u Saloni postojala kovnica novca već u razdoblju djelovanja zapadnorimskog cara Nepota. Nažalost, tragovi koji nas upućuju na salonitansku kovnicu novca nisu sačuvani, ili još nisu otkriveni.⁷²

Jedna od zanimljivih pretpostavki je i postojanje još jednog obrta u sklopu djelovanja salonitanske radionice oružja tijekom 6. stoljeća (*fabrica Salonitana armorum*). Tu se radi o obrtu koji se bavi izrađivanjem korica za mačeve. Dokaz za to proizlazi iz epigrafičkog spomenika gdje se spominje vaginarije (*vaginarius*) pod imenom Saturnin i njegova žena Justina.⁷³ Upravo nam ta Saturninova titula pomaže u istraživanju Salone i njenih obrta u razdoblju kasne antike, odnosno tijekom vladavine cara Justinijana. Naime, ta riječ koja opisuje Saturninovo zanimanje (*vaginarius*) klesana je u vulgarnolatinskom obliku *vagenario*. Riječ *vaginarius* nastaje od riječi *vagina* koja za značenje ima korice mača ili noža. To zanimanje je vrlo zanimljivo i specifično jer dosad nije potvrđeno u epigrafskoj ostavštini na spomenicima koji su pisani latinskim jezikom. Zapravo jedini natpis i spomen ovoga zanimanja je na grčkom jeziku, a to je natpis iz Stobija u Makedoniji. Također to zanimanje se spominje i u djelu Ivana Laurencija Lidanina. To je djelo *De magistratibus populi Romani*, u njemu on opisuje i objašnjava činove i zaduženja u rimskoj vojsci te tom prilikom spominje i vaginarije.⁷⁴

⁷² Preuzeto iz: <https://vmgs.hr/vijesti-iz-povijesti/ratna-kovnica-novca-u-saloni/> (19. 06. 2024.)

⁷³ A. Demichelli, D. Demichelli, 2018., 87.

⁷⁴ Isto, 94.

Slika 3: Natpis na sarkofagu Saturnina i Justine (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/315072>)

Natpis Saturnina i Justine na sarkofagu nam pruža preciznu dataciju. Također, dokazuje da se ovakva praksa sastavljanja natpisa nastavila i nakon što su Ostrogoti protjerani iz Salone, odnosno Dalmacije.⁷⁵

Što se tiče same lokacije radionice u Saloni, te informacije nam za sada još uvijek nisu poznate, no pretpostavlja se da je radionica najvjerojatnije bila smještena unutar grada pod vojnim nadzorom, kako bi se olakšala i njezina obrana. Potvrda o postojanju salonitanske radionice u 5. stoljeću dolazi iz *Notitia Dignitatum*, no smatra se da je ona bila prisutna već i u 4. stoljeću. Na to ukazuje natpis Maurencija, majstora državne radionice oružja koja datira iz 4. stoljeća.⁷⁶

Nakon uspješnih vojnih operacija protiv Istočnih Gota za vrijeme vladavine cara Justinijana, došlo je do obnove i revitalizacije naselja i prometnih ruta, što je rezultiralo povećanim priljevom novca. To je razdoblje također obilježeno intenzivnom izgradnjom, za što su bila potrebna značajna financijska sredstva. Državna fiskalna politika u to vrijeme usmjeravala je velike količine novca u različita područja carstva, što je odražavalo snagu i veličinu Bizanta. Car Justinijan je izgradio niz utvrda duž istočne jadranske obale kako bi osigurao siguran pomorski put prema Istri i Italiji.⁷⁷

Na prostoru Dalmacije najvažnije i gospodarski najjače su bile kamenoklesarske radionice. Poznate su one u Saloni i Jaderu te ona u Naroni, u njima se u 5. i 6. stoljeću izrađivalo crkveni namještaj. Najviše su se proizvodili sarkofazi, a u njihovoj proizvodnji prednjačili su

⁷⁵ Isto, 91.

⁷⁶ Isto, 95.

⁷⁷ T. Šeparović, 2021., 24.

Salona i Brač. U istom razdoblju veliki uspon ima i salonitanska radionica mozaika. U Dalmaciju su se uvozile i afričke amfore no to je bilo prisutnije u 3. i 4. stoljeću. U Dioklecijanovoj palači imamo dosta nalaza iz 4. i 5. stoljeća, to su bili cilindrični tipovi koji su se mogli naći i na drugim lokalitetima. Također, u Dioklecijanovoj palači i ostatku pokrajine otkriveno je i dosta afričke crveno glazirane keramike. Zahvaljujući tim nalazima, jasno se vidi da se roba dopremala u Dalmaciju s prostora sjeverne Afrike. Uvozilo se i maslinovo ulje zbog toga što domaća proizvodnja nije zadovoljavala tolike potrebe.⁷⁸

Pronalasci amfora s istočnog Sredozemlja u Dalmaciji tijekom 4., 5. i 6. stoljeća svjedoče o uvozu robe, najvjerojatnije vina, s tih područja. Isto tako, maslinovo ulje i vino uvoženi su iz Istre, regije poznate po tim proizvodima. Ipak, postoje indicacije da se još tijekom 4. i 5. stoljeća iz Dalmacije izvozilo visokokvalitetno maslinovo ulje iz zadarskog područja u Italiju. Primjer izvora iz početka 6. stoljeća sugerira trgovinu maslinovim uljem pod ostrogotskom vlašću. Polače na otoku Mljetu imale su važnu ulogu u dalekoj prekomorskoj trgovini, što potvrđuju nalazi amfora s vinom i drugom robom, datirani od 4. do 6. stoljeća.⁷⁹

Kameni sarkofazi su zanimljiv primjer jer su postali proizvod iz Dalmacije koji se izvezio, umjesto da bude uvozni artikl. Tako su kamenoklesarske radionice u Saloni zadovoljavale potražnju od 4. do 6. stoljeća, snabdijevajući tržište duž zapadne jadranske obale. U Italiju je također stizao i nakit izrađen u 6. stoljeću prema ranobizantskim uzorcima, proizveden u dalmatinskim radionicama koje su istovremeno svoje proizvode nudile i na lokalnom tržištu. Pojačana lokalna trgovina u Dalmaciji dodatno je ilustrirana činjenicom da je pod ostrogotskom vlašću postojao poseban porez, *silikvatik*.⁸⁰

4. 2. Crkve

4. 2. 1. Episkopalni kompleks – crkve

Uz zidine zasebnoga zapadnog dijela *Urbs orientalis*, točno na mjestu gdje na granici *Urbs vetus* gradske zidine skreću prema sjeveru, nalazi se gradsko crkveno središte koje se još naziva i Kršćanski kulturni centar, Biskupsko središte ili Episkopalni centar. Taj prostor je sa zapadne i sjeverne strane omeđen zidinama. Na istočnoj strani omeđen je ulicom koja je vodila do malih

⁷⁸ H. Gračanin, N. Kartalija, 2018., 363., 364.

⁷⁹ Isto, 364.

⁸⁰ Isto, 365.

gradskih vrata, a na jugu s ulicom koja je izlazila iz najstarijih gradskih vrata odnosno *Porta Caesarea*. Ulaz u taj kompleks nalazio se s južne strane kroz monumentalni ulaz s četiri stupa. U sklopu toga središta nalaze se dva najstarija oratorija, od kojih onaj nazvan oratorijem A drži za najstariju salonitansku crkvu iako to naravno nije sa sigurnošću potvrđeno te ima prostora za istraživanje. Također, tu se nalaze dvije velike bazilike sa zajedničkim nartekstom, biskupskom krstionicom i biskupskim stambenim kompleksom te s mnogim hodnicima i atrijima. Cijeli sklop je formirala kršćanska crkvena zajednica kada su se početkom 4. stoljeća počele podizati nove građevine ili preuređivati već postojeće za potrebe nove religije.⁸¹

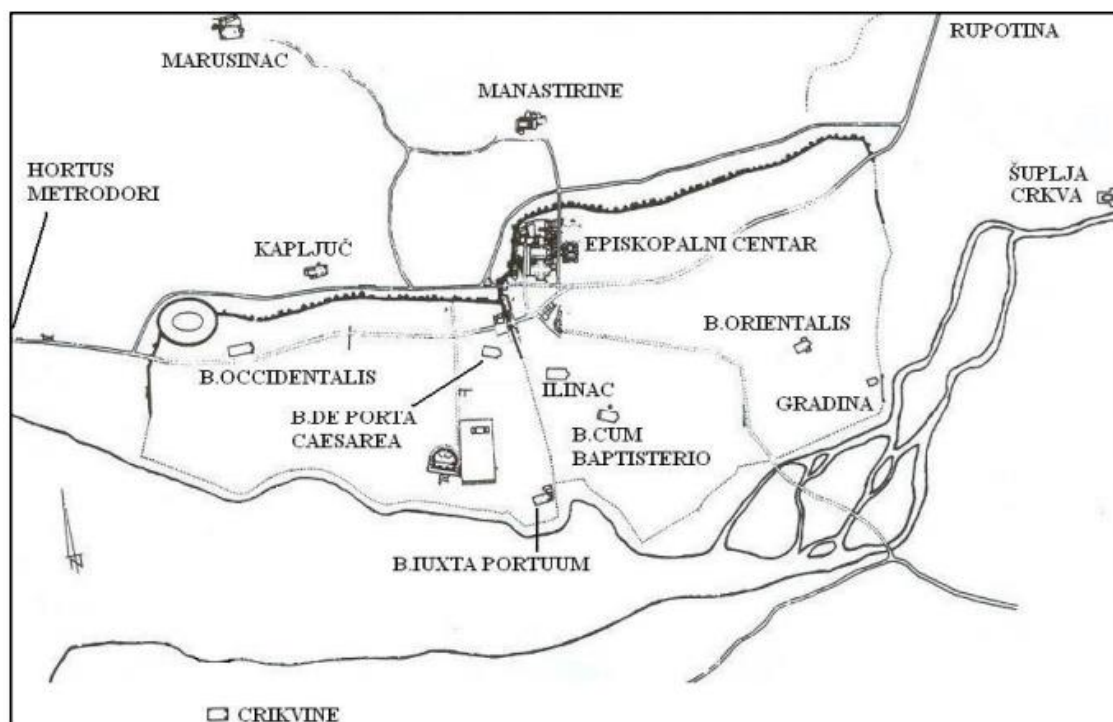
Inače, *Urbs vetus* je bio prostor koji je većinski bio naseljen doseljenicima uglavnom iz Sirije ili drugih orijentalnih krajeva. Oni su, kako se čini, pripadali prvim kršćanskim zajednicama Salone. Upravo tu je nastao slavni gradski biskupski centar koji Dyggve naziva „crkveni grad.“ Tu je rezidenciju imao prvi rezidencijalni biskup Salone, Domnio, koji je također podrijetlom iz Sirije. Njegova rezidencija bila je takozvani Oratorij A, odnosno moguća najstarija jednobrodna crkva, koja se nalazila na sjeverozapadnom dijelu novog grada, neposredno uz zidine. Taj Oratorij A služio je kao prvotna „katedrala“ salonitanskoj kršćanskoj zajednici prije izgradnje prve gradske biskupske bazilike.⁸²

Tijekom djelovanja nadbiskupa Honorija II. (528.–547.), povoljna financijska situacija odražavala se kroz razne građevinske projekte u salonitanskoj metropoliji. U skladu s općim standardima tog vremena, prvim salonitanskim koncilom usvojen je zaključak o adekvatnom opremanju svetišta, što je prvi put primijenjeno na arhitekturi u Saloni. Nadbiskup Honorije II. očito je imao značajna sredstva koja je većinom uložio u izgradnju novih crkava i uređenje postojećih, posebno episkopalnog kompleksa, kao i drugih zasebnih objekata.⁸³

⁸¹ Preuzeto iz: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-59-2007-10-06.pdf> str. 918 (26. 06. 2024.)

⁸² D. Rendić-Miočević, 2011., 207.

⁸³ J. Jeličić-Radonić, 1994., 22.

Slika 4: Tlocrtni plan Salone prema F. Buliću (preuzeto iz: F. Bulić, 1986.)

U vrijeme održavanja koncila u Saloni, godine 530. i 533., biskup Honorije II je uočio da su tragovi vremena već počeli uzimati danak na salonitanskoj katedrali, ostavljajući vidljive znakove propadanja i oštećenja.⁸⁴ Tijekom vremena njegova patronata, došlo je do velikih građevinskih pothvata u episkopalnom kompleksu, te su na taj način i ostvarena velika umjetnička ostvarenja arhitekata.⁸⁵ Tada Honorije, pod utjecajem graditeljskih projekata tijekom vladavine cara Justinijana, odlučuje podignuti u sjaju novu križnu baziliku, na mjestu gdje se nalazila longitudinalna bazilika.⁸⁶

Honorije je izgradio tu crkvu na mjestu gdje je ranije stala trobrodna bazilika. Dokazi za to njegovo djelo potvrđuju monogrami koji su sačuvani na crkvenom namještaju, odnosno na kapitelima i plutejima oltarne pregrade. Pluteji su izgrađeni od bijelog mramora te su ukrašeni s obje strane. Na tom crkvenom namještaju ima raznih motiva orijentalnog podrijetla za koje se zapravo zna da su se uvelike koristili u vrijeme vladavine Justinijana. Osim toga, križnu crkvu krasili su i podni mozaici. Smatra se da su podni mozaici nastali u isto doba kada i crkva zato što kompozicija geometrijske ornamentike u cijelosti prati oblik arhitekture crkve.

⁸⁴ E. Marin, 1988., 91.

⁸⁵ J. Jeličić-Radonić, 1994., 24.

⁸⁶ E. Marin, 1988., 91.

Prepoznatljiva unutarnja dekoracija križne bazilike istaknula se zahvaljujući radu salonitanske radionice mozaika.⁸⁷ Na taj način se Saloni daje novi bizantski štih, jer je to bila nova arhitektonska situacija u kojoj se gradi jedna longitudinalna i jedna križna bazilika umjesto ranijih dvojnih longitudinalnih bazilika.⁸⁸ Kasnije, oko 560. godine biskup Petar dodaje sitne preinake toj crkvi.⁸⁹

Tlocrt tih dviju najstarijih crkava bio je poprilično jednostavan, odnosno apsida se nalazi na kraju pravokutne trobrodne prostorije s jednostavnim predvorjem ispred zabatnog završetka. Južna bazilika je imala neka odstupanja u stilu odnosno imala je neuobičajeno produženje središnjeg broda koje se nadovezuje prema apsidi. Takav primjer se može vidjeti i na bazilici na Istoku u Hauraanu (iz 345. godine) te iz Justinijanove obnove Kristova rođenja u Betlehemu.⁹⁰

Što se tiče krstioničkoga sklopa, nalazio se uz gradsku baziliku na sjevernoj strani, a sastojao se od krstionice (*baptisterium*), krizmaonice (*consignatorium*) i okupljališta za pripravnike za sakramente inicijacije (*catechumeneum*). Te prostorije, uključujući i baziliku, služile su salonitanskoj zajednici za podjeljivanje sakramenata inicijacije, odnosno krštenja, krizme i euharistije. Stručnjaci do današnjeg dana još uvijek različito tumače pojedine prostorije.⁹¹

Krstionica je bila odvojena na niskoj terasi prema sjeveru. Imala je dvije faze gradnje. Prva faza je bila pravokutna građevina, a kasnije u drugoj fazi se gradi bogatija oktogonalna građevina centralnog tipa. Nije točno poznato gdje se sama funkcija krštenja točno događala u najranije doba, no u nešto većim termama, dva pilona od vapnenca s velikim urezanim križevima s početka 4. stoljeća bila su podignuta istočno od crkve u tepidariju s kupaonicom. Naravno, to ne mora značiti da se tu nalazila krstionica, ali upravo ti križevima ukrašeni orostati se ne podižu bezrazložno.⁹²

⁸⁷ J. Jeličić-Radonić, 1994., 24., 25.

⁸⁸ E. Marin, 1988., 91.

⁸⁹ E. Dyggve, 1996., 35.

⁹⁰ Isto, 35., 36.

⁹¹ A. Crnčević, 2008., 331.

⁹² E. Dyggve, 1996, 36.

Slika 5 Kameni blok s uklesanim križem u drugom frigidariju (F2) (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/244601>)

Kao što je već spomenuto, dva velika kamena bloka s uklesanim latinskim križevima postavljani su uz istočni zid jednog od frigidarija. Blokovi su bili postavljeni lijevo i desno od vrata koja vode u sljedeću prostoriju. Sjeverni kameni blok bio je postavljen točno na mjestu kade za kupanje i neposredno ispod dovodnog kanala. Ostatci te razbijene kade vidljivi su i danas. Također, ugrađene su stube na prostoru eksedre posljednjeg frigidarija u nizu. Stube su vodile do vrata probijenih u njezinu zapadnom dijelu. Dyggve je ove preinake datirao u početak 4. stoljeća, te je smatrao da je tu riječ o prenamjeni za potrebe krštenja. S tom tezom se složio i Piplović koji je iznio pretpostavku da je piscina velikog frigidarija možda služila za obred krštenja. S druge strane, Cambi iznosi sumnju u takva tumačenja. Što se tiče datacije križeva, Bulić navodi kako se križevi toga oblika zatječu u Saloni u 5. i 6. stoljeću, dok Cambi pitanje datacije ostavlja otvorenim no drži se toga da se križevi toga tipa javljaju od druge polovine 4. stoljeća, da im popularnost raste u 5. stoljeću, a da nestaju u razdoblju 6. stoljeća. Takvi latinski križevi protežu se čitavom visinom monumentalnih kamenih blokova. Krakovi su im tanki, oni horizontalni su znatno kraći od vertikalnih, a na krajevima su trokutasto prošireni. Ono što odaje da su ovi križevi djelo vještog klesara je karakteristično koso klesanje koje je na proširenjima

jasno uočljivo. Ovakav tip križeva nazvan je „salonitanskim tipom“ jer je prepoznat kao rad tamošnjih klesarskih radionica.⁹³

Slika 6: Prikaz krstionice u Saloni (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3k64btm3>)

Piscine salonitanskih krstionica tijekom 6. stoljeća su križnih oblika, što rezultira promjenom ranijih krsnih zdenaca i primjene novih tipova. Velik broj ranokršćanskih crkava koje su izgrađene tijekom 6. stoljeća imaju upravo križni tip piscine u svojim krstioničkim sklopovima.⁹⁴ Prateći određena propisana pravila dolazi i do preuređenja već postojećih gradskih bazilika. Njihova svetišta se proširuju, izrađuje se novi crkveni namještaj te mozaični podovi. Te promjene je nekada vrlo teško popratiti te zaključiti iz kojeg su razdoblja, no ponekada se stilskom analizom spomenika mogu odrediti neki zahvati koji se mogu pripisati istoj osobi.⁹⁵

Kada bi se sagledao smještaj prvotnoga križnog oblika zdenca u smjeru zapad-istok, vidi se da je u potpunom skladu s biblijskim tipološkim tumačenjem krsnoga otajstva, a samim time i sa slijedom slavlja kršćanske inicijacije kroz četvrto stoljeće. Ovakav smještaj krstionice označava kao ulazak u “zemlju obećanja”. Zapad zapravo označava stranu zalaska sunca, tame, samim time i grijeha, ropstva. Označava stari život kojeg budući kršćanin ostavlja upravo tim činom silaska u krsni zdenac. Izabranik odnosno *electus* simbolički je ostavljao staru

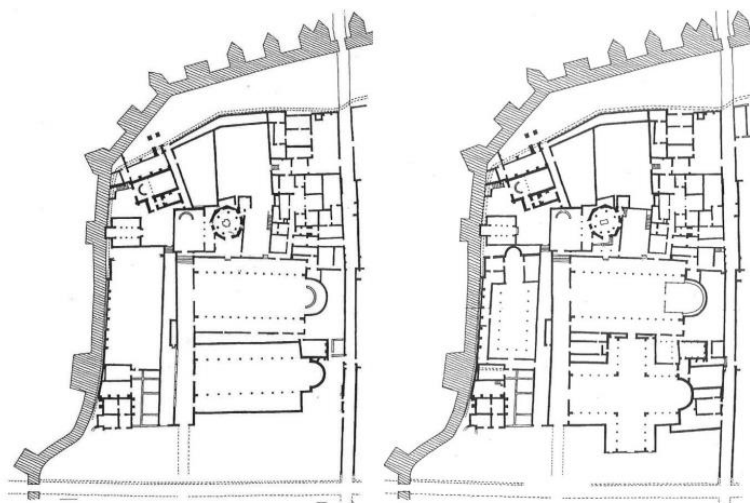
⁹³ T. Turković, N. Maraković, 2014., 32., 33.

⁹⁴ J. Jeličić-Radonić, 1994., 32.

⁹⁵ Isto, 25.

pokorničku odjeću (*cilicium*) od materijala životinjskog podrijetla, poput sukna, vune ili grube kože, na zapadnoj strani zdenca. Okrenut prema zapadu, simbolu tame i grijeha, glasno je izgovarao odreknuće od Zla (*renuntiatio a Satana*). Ovaj čin odlaganja pokorničke odjeće, koju Ambrozije simbolički razumijeva kao *involucrum peccatorum*, upotpunjava se oblačenjem nove krsne odjeće (*inocentiae casta velamina*).⁹⁶

Izabranik se nakon svlačenja i odreknuća okretao prema istoku te bi na taj način započinjao svoj *exodus* odnosno put iz zemlje ropstva prema zemlji obećanja. Proces krštenja uključuje trostruke uranjanje u Boga Oca, Sina i Duha Svetoga. Ova praksa se temelji na značenju grčke riječi “*baptizein*”, što znači uroniti. Analiza ranokršćanske arhitekture i ikonografije pokazuje da krštenje uranjanjem nije bilo potpuno, već do koljena. Ovaj zaključak potvrđuje arhitektura ranokršćanskih krstionica kao i liturgijske tradicije dviju formula krštenja – uranjanjem i kasnijim polijevanjem.⁹⁷

Slika 7: Slika lijevo prikazuje tlocrtni prikaz cjeline episkopalnog sklopa u 5.st., Slika desno prikazuje tlocrtni prikaz episkopalnoga sklopa u 6. st. (preuzeto iz:

<https://tinyurl.com/r39z8eye>)

Primijećeno je da se tijekom 6. stoljeća u oblikovanju arhitektonskih elemenata i liturgijskog namještaja od kamena koristi plošni koncept izrade. To se očituje u plitkim reljefima gdje prevladava linearni stil i geometrijska dekoracija. To je takozvani oblikovni izraz

⁹⁶ Isto, 334.

⁹⁷ Isto, 335.

karakterističan za starokršćansku Salonu, prepoznatljiv po stiliziranim biljnim motivima, kružnim i pravocrtnim uzorcima na površinama crkvenog namještaja te po različitim verzijama urezanih ili reljefnih križeva. Ovu stilsku tendenciju možemo pratiti na fragmentima pluteja ili tranzena, gdje se dekoracija sastoji od dviju pruga koje formiraju motiv ljuske i četvrtastog polja s dijagonalno prekrizanim prečkicama. U ovaj repertoar spada i urezani latinski križ s trokutasto proširenim krakovima, poznat kao salonitanski tip, koji se kronološki može smjestiti u VI. stoljeće. Motiv križa, kao osnovni simbol vjere zauzima važno mjesto na kamenim površinama starokršćanskih spomenika.⁹⁸

Nadalje, dolazi i do promjene sjeverne crkve episkopalnog kompleksa odnosno stare katedrale. Prostor svetišta se proširuje i povisuje te se ukrašava novim mozaicima. Mozaici su imali motive isprepletenih pletnica te su ti motivi identični onima koji se nalaze u obnovljenom svetištu ceterijalne bazilike na Kapljuču. Novi podni mozaici postavljaju se i u južnoj bočnoj lađi. Zajednički narteks povezuje dvojne episkopalne bazilike. Formira se produženi zatvoreni prostor odakle se prema sjeveru proširuje složeni krstionički sklop. Sjeverna vrata bazilike (*B. Urbana*) su sužena zbog postavljanja stepenica konsignatorija. Konsignatorij se preuređivao u isto vrijeme kada se gradila i križna bazilika, a to se može vidjeti iz identičnih geometrijskih motiva podnih mozaika. Pretpostavlja se da se u to vrijeme gradi i nova krstionica s križnom piscinom.⁹⁹

Honorije a vjerojatno i njegovi nasljednici veliku su važnost pridavali uređenju svoje rezidencije. U prostoru katedralnog sklopa veliku većinu zauzima episkopij. Biskupi bi starije građevine uređivali u svoje svrhe. U istočnom dijelu su se nalazile manje prostorije koje su služile kao spremišta i skladišta, a na zapadnoj strani nalazio se vrt. Pretpostavlja se da su se na gornjem katu mogle nalaziti prostorije svećenika i službenika. Smatra se da se tu nalazio gospodarski dio episkopalnog kompleksa naročito zbog toga što se nalazio uz gradsku ulicu gdje su se nalazili ostali slični prostori koji su imali gospodarsku namjenu. Ta cesta je bila od važnosti zbog toga što je tim putem bilo jednostavnije dopreмати nekakve namirnice i urode s brojnih crkvenih imanja.¹⁰⁰

Istraživač W. Muller Wiener primijetio je da unutar salonitanskog episkopija nedostaje jedna veća prostorija. On donosi pretpostavke da se tu možda radilo o nekakvoj sali za svečanosti. Postavlja se i pitanje da li se možda prava biskupska rezidencija nalazi u zapadnom

⁹⁸ M. Topić, 2010., 48.

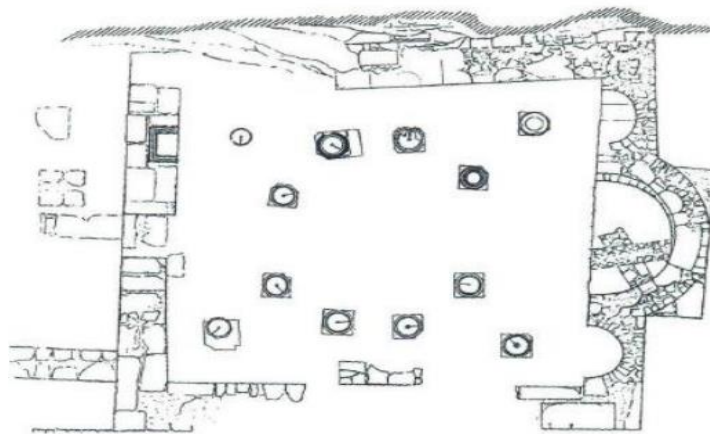
⁹⁹ J. Jeličić-Radonić, 1994., 25.

¹⁰⁰ Isto, 27., 28.

dijelu cijelog kompleksa. Prema istraživanjima koje je proveo E. Dyggve tu je rekonstruirana „*nova basilica discoperta*“. Radi se o pravokutnoj građevini s apsidom prema sjeveru koja se sastoji od bočnih prostorija s prostranim atrijem. Takav opis odgovara izgledu uobičajenih aula biskupskih rezidencija. Također, mozaici i nekoliko kapitela koji su pronađeni u apsidi prostorije prema stilskoj analizi E. Dyggvea, pripadaju drugoj polovini 6. stoljeća. Na južnoj strani prostire se manji termalni kompleks. Njegova svrha je vjerojatno bila u biskupske potrebe kao što je bilo i uobičajeno u mnogim episkopalnim kompleksima.¹⁰¹

4. 2. 2. Crkva u Gradini

Drugu građevinu koja je sagrađena isto u episkopalnom kompleksu, istočno od dvojnih crkava, dao je podignuti nadbiskup Petar. Smatra se da građevina nastaje u 6. stoljeću, a dokazi o tome tko je izgradio mogu se vidjeti iz posvetnog distiha. Također, u posvetnom natpisu se spominje Petrovo ime, a njegovi monogrami mogu se pronaći na više arhitrava i kapitela. Don Frane Bulić je uzeo za pretpostavku da se tu možda krije posveta apostolu Petru, a to bi isticalo nanovo uspostavljene dobre odnose s Rimom nakon protjerivanja Frontinijana.¹⁰²

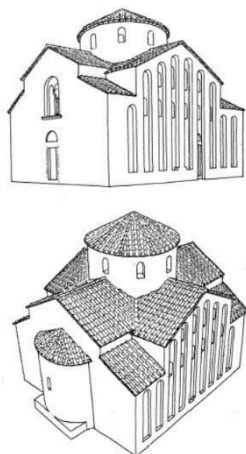

Slika 8: Tlocrt crkve u Gradini (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/162337>)

¹⁰¹ Isto, 28., 29.

¹⁰² Isto, 30.

Ta građevina je centralnog tipa te gotovo kvadratna tlocrta (12 x 15 m) uz koju se nalazi svetište na istočnoj strani.¹⁰³ Naime, primjeri kvadratnih građevina na prostoru Dalmacije su vrlo rijetki. Cambi navodi kako smatra da je jedina takva građevina, odnosno građevina kvadratnog oblika, upravo crkva u Gradini u Saloni. Za nju se prvo smatralo da je predromanička crkva, no kako su daljnja istraživanja pokazala, nema dvojbe da se tu radi o ranobizantskoj tvorevini.¹⁰⁴ Tri apside koje su se nalazile u svetištu bile su potkovičaste a srednja je bila najveća i plitko izbočena. Na sredini zapadnog pročelja nalazio se ulaz, a u središnjem dijelu nalazila se okrugla kupola s križno – kupolnim svodom kojeg je pridržavalo osam oktogonalno postavljenih stupova. Stijenke unutrašnjih bočnih zidova bile su raščlanjena dubokim oblim nišama sa zazidanim donjim dijelom, a vanjska bočna pročelja raščlanjivala su pravokutna udubljenja.¹⁰⁵

Slika 9: Rekonstrukcija crkve u Gradini prema J. Marasoviću (preuzeto iz:

<https://tinyurl.com/yc46ahdw>)

Što se tiče dekoracija ranokršćanskog razdoblja izdvajaju se stilizirani kapiteli koji su bili ukrašeni akantovim lišćem, a takvi su kapiteli prema samom lokalitetu Gradina i dobili ime.

¹⁰³ Preuzeto iz: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-60-2008-01-06.pdf> str. 64. (13. 04. 2024.)

¹⁰⁴ N. Cambi, 1978., 612.

¹⁰⁵ Preuzeto iz: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-60-2008-01-06.pdf> str. 64. (13. 04. 2024.)

Za njih se vjeruje da su se izrađivali tijekom druge polovice 6. stoljeća, što spada u ranobizantsko razdoblje prije samog pada antičke civilizacije na istočnoj obali Jadrana.¹⁰⁶

Slika 10: Prikaz kapitela tipa Gradina (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/mrxd9b79>)

Ejnar Dyggve je proučavao crkvu u Gradini od 1923. do 1925. godine te je primijetio naznake bizantskog utjecaja u njoj. Međutim, tek je Milan Prelog kasnije utvrdio da je riječ o crkvi izgrađenoj za vrijeme bizantske vladavine, dok Jerko Marasović početkom devedesetih godina svojim crtežima potvrđuje ovu činjenicu.¹⁰⁷

4. 2. 3. Cemeterijalna bazilika na Kapljuču

Za vrijeme 6. stoljeća nisu zanemarene ni cemeterijalne bazilike. One se preuređuju i ukrašavaju nekim novim namještajem ili se pak grade novi objekti.¹⁰⁸ Nekropola Kapljuč, objedinjena s tzv. grobljem “16 sarkofaga” protezala se zapadno od grada prema amfiteatru. U njoj se nalazila prva salonitanska grobljanska bazilika u 4. stoljeću, u svakom slučaju, prije 385. godine. Grobnice Kapljuča u cjelini su mnogo skromnije od onih na Manastirinama.¹⁰⁹

Na primjeru cemeterijalne bazilike na Kapljuču vide se promjene, odnosno, svetište se proširuje te se izrađuju novi mozaični tapeti i liturgijski namještaj. U svetištu se nalazi mozaik koji ima geometrijski oblik s prepletom kružnica a posvećen je đakonu Asteriju i ostalim martirima koji su zaštitnici te cemeterijalne bazilike. Ispred ulaza u svetište nalazio se sličan

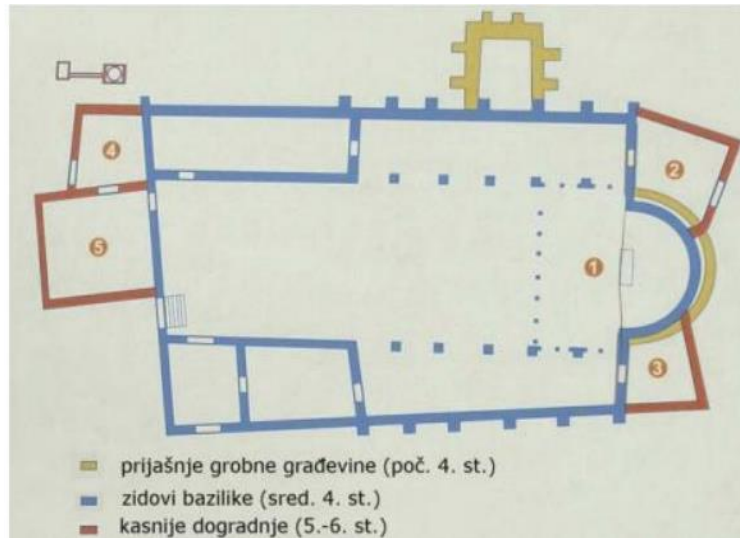
¹⁰⁶ Isto, 64. (13. 04. 2024.)

¹⁰⁷ Preuzeto iz: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-60-2008-01-06.pdf> str. 64. (13. 04. 2024.)

¹⁰⁸ E. Marin, 1994., 48.

¹⁰⁹ N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 16.

mozaični paviment koji je imao također preplet kružnica a kasnije je zamijenjen novim ornamentalnim motivom. U prošireno svetište dodana je nova pregrada od koje se može izdvojiti pilastar s urezanim križem i viticom bršljanova lišća. Te motive su istraživači pripisali 6. stoljeću.¹¹⁰ Također, oslabljeni su bili i zidovi bazilike te ih se negdje u kasnijoj antici trebalo ojačati, što je i učinjeno uz pomoć kontrafora i nekih drugih pregradnji.¹¹¹

Slika 11: Tlocrt bazilike na Kapljuču (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/yvttpe53>)

4. 2. 4. Cemeterijalna bazilika na Manastirinama

Osim cemeterijalne bazilike na Kapljuču, obnavlja se i ona na Manastirinama.¹¹² To se groblje nalazilo sjeverno od grada i jedno je od najpoznatijih zbog velikog broja pronađenih natpisa.¹¹³ Upravo groblje na Manastirinama donijelo nam je najveći broj natpisa.¹¹⁴ Na tom mjestu se nalazila kršćanska zgrada nad grobom biskupa Domnija već u doba Milanskog edikta 313. godine. No, nakon germanskih upada koji su zadesili Salonu krajem 4. stoljeća, groblje se ruši te se više ne obnavlja. Tada se na tom mjestu gradi velika bazilika posvećena kultu pokojnika.¹¹⁵ Velika crkva izgrađena je krajem prve polovine 5. stoljeća.¹¹⁶ Može se reći da je

¹¹⁰ J. Jeličić-Radonić, 1994., 30.

¹¹¹ E. Marin, 1994., 48.

¹¹² J. Jeličić-Radonić, 1994., 30.

¹¹³ J. Jeličić-Radonić, 1994., 30.

¹¹⁴ N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 10.

¹¹⁵ J. Jeličić-Radonić, 1994., 30.

¹¹⁶ N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 10.

velika crkva doživjela nekoliko preuređivanja, ali relativno malog opsega. To preuređenje je bilo otprilike sto godina nakon gradnje. Uređuje se jedan prostor u osi crkve te izgleda logično povezano s postavom nove transverzalne pregrade, čiji se tip, a to je uvozni mramor stila 6. stoljeća, može usporediti s kapitelima tribelona (trodjelni ulaz). Moguće je da je taj materijal proizvod radionica koje su obrađivale prokoneški mramor u prvoj polovici 6. stoljeća. Dakle, mogla bi biti utemeljena hipoteza da je crkva bila proširena istovremeno kada se modernizirao njezin namještaj, a možda i s postavljanjem ambona.¹¹⁷ Sredinom 6. stoljeća na baziliku se nadograđuje narteks, a ispred transepta nasuprot apsidi nadograđuje se *schola cantorum*.¹¹⁸ *Schola cantorum* ili *solea* bila je podignuta desetak centimetara iznad podnice lađa, smatra se da je suvremena jednom identičnom uređenju iznad mozaika u južnoj bazilici na Marusincu, koju su Dyggve i I. Nikolajević datirali u 6. stoljeće. Najvjerojatnije se radi o jednom zaštićenom prilaznom putu prema transeptu i oltaru koji je predviđen za kler, a ne o jednom nezavisnom prostoru, barem u prvo vrijeme.¹¹⁹

Također, u svetište se dodaje novi namještaj.¹²⁰ Što se tiče narteksa koji se isto naknadno gradi, on se tribelonom otvara prema zapadu, te je očita dogradnja za *quadratum populi*, a ona se tradicionalno postavlja u 6. stoljeće zahvaljujući *terminus ante quem* kojega nam daje pokop označen dvojezičnim epitafom, te još jedan epitaf na grčkom jeziku.¹²¹ Narteks je bio pravokutnog oblika, zatvorenog tipa s tročlanom arkadom na ulazu. Bulić spominje kako su taj narteks činili stupovi s bizantskim kapitelima 6. stoljeća, a upravo to je datacija tog arhitektonskog elementa. Također, utvrđeno je stilskom analizom da istom vremenu pripada i oltarna pregrada s nizom stupica. To je primijenjeno još samo u staroj katedrali, odnosno u sjevernoj crkvi episkopalnog kompleksa. Iz toga je očita istovremenost i povezanost nekakvih naknadnih uređenja. U to vrijeme se mogu pripisati i pluteji koji su imali izrazitu geometrijsku ornamentiku i kao takvi su činili svečanu soleu.¹²² U posljednjem razdoblju dolazi do pregradnje crkve s povišenom apsidom. Ono što se naziva “transept” je prostor uređen za štovanje mučeničkog kulta. Pretpostavlja se da je reorganiziran više puta. Najstarije građevine

¹¹⁷ N. Duval, E. Marin, C. Metzger, 2000., 662.

¹¹⁸ E. Marin, 1994., 46., 47.

¹¹⁹ Isto, 662.

¹²⁰ N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 10.

¹²¹ N. Duval, E. Marin, C. Metzger, 2000., 662.

¹²² J. Jeličić-Radonić, 1994., 30., 31.

bi datirale iz prve polovice 4. stoljeća i prate ukop mučenika Domnija, u već postojeću grobnicu, nakon progona Dioklecijana.¹²³

Istočno od ove buduće bazilike pronađen je imponzantan sarkofag čiji epitaf propisuje da u slučaju uništenja tog groba tijekom konstrukcije se treba platiti kazna Crkvi, koja bi dakle samim time bila vlasnik ograđenog prostora. Kakva god bila ova hipoteza, epitaf u svakom slučaju dokazuje da su se tamo pokapali kršćani u vrijeme kada je ovaj sarkofag postavljen, a to je otprilike negdje oko 20-ih godina 4. stoljeća.¹²⁴ Zapravo sve što nam arheologija i epigrafija otkrivaju je gusta okupacija ovog prostora između kraja 3. stoljeća i sredine 4. stoljeća. Kada se kršćanstvo pojavilo u Saloni, kršćanske grobnice, uključujući i Domniju, prirodno su dodane poganskim.¹²⁵ Što se tiče kasnijeg razdoblja, crkva je očigledno pretrpjela velika oštećenja krajem 6. ili početkom 7. stoljeća. Crkva je imala takva oštećenja da se smatra da bi to mogla biti posljedica eventualno nekog potresa ili posljedica loše konstrukcije. Za narteks se ne može sa sigurnošću znati je li još uvijek u ovom periodu bio u upotrebi, a transept je postao prostor koji je u potpunosti posvećen štovanju relikvija.¹²⁶ Nekropola je nastavila biti korištena bez prekida sve do zadnjih dana Salone, kao što to pokazuje i epitaf opatice Ivane, datiran oko 612. godine.¹²⁷

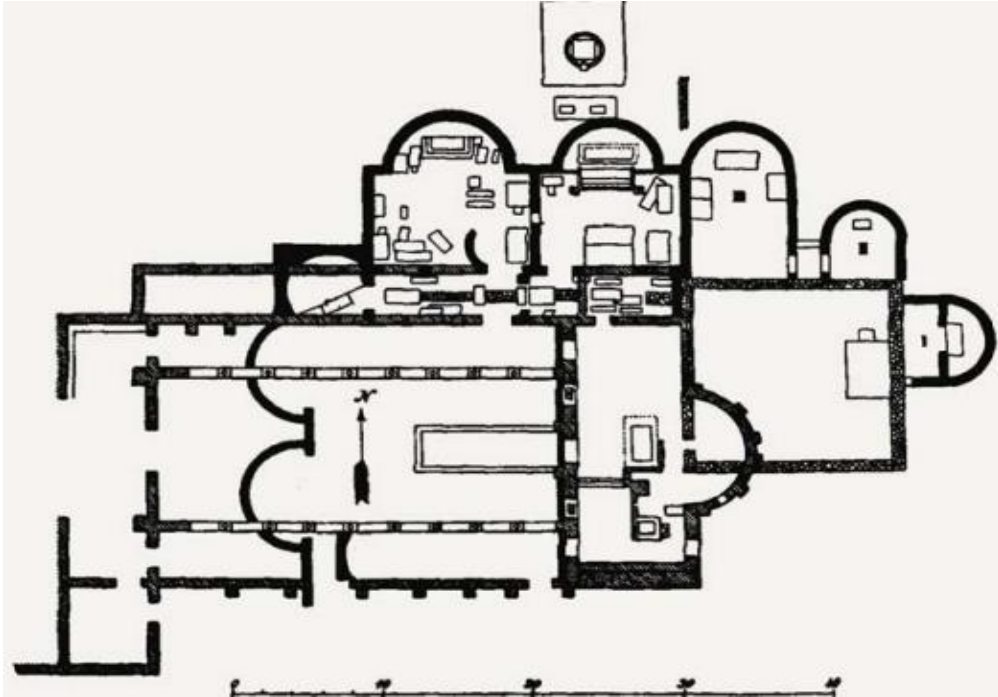
¹²³ N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 10.

¹²⁴ Isto, 10-12.

¹²⁵ N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 13.

¹²⁶ N. Duval, E. Marin, C. Metzger, 2000., 663.

¹²⁷ N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 13.

Slika 12: Tlocrt memorijalnih građevina i kasnije bazilike na Manastirinama (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/ymt3bv8e>)

4. 2. 5. Cemeterijalni kompleks na Marusincu

Marusinc je inače bazilikalno-cemeterijalni kompleks Salone koji je smješten najsjevernije. Početkom 4. stoljeća, u mauzoleju na Marusincu sahranjen je kršćanski mučenik Anastazije. On je pogubljen u progonima cara Dioklecijana 304. godine po. Kr. Upravo njegovo ukapanje potaknulo je nastanak većeg kršćanskog groblja, te su se na tom groblju ukapali i salonitanski biskupi. U prvoj polovici 5. stoljeća dolazi do gradnje velike, južne bazilike sa svetištem te je tu smješten sarkofag s prenesenim zemnim ostacima mučenika Anastazija. U istom razdoblju, sjeverno od toga gradi se građevinski sklop poznatiji kao *Basilica discoperta* ili *Basilica sine tecto*. U njoj su pronađeni brojni sarkofazi te zidane presvođene grobnice.¹²⁸

U narteksu južne bazilike pronađena su dva natpisa iz 6. stoljeća. Tu se radi o dva natpisa koja se odnose na kult sv. Ivana Evanđelista na Marusincu. Natpisi nisu pronađeni *in situ* tako da ih se može dovesti i u vezu sa sjevernim svetištem. Jedan od natpisa datira se u 6. stoljeće, to je ulomak od vapnenca sa spomenom sv. Ivana Evanđelista i apostola Jakova. Drugi

¹²⁸ E. Ljubić-Višić, 2022., 703.

natpis je također datiran u 6. stoljeće, a to je vjerojatna vapnenačka ploča oltarne pregrade na kojoj je uklesan zaziv Bogu zagovorom sv. Ivana. Taj drugi natpis nađen je u sekundarnoj upotrebi kao popločenje nartekse južne bazilike.¹²⁹

Dokaz da je sv. Anastazije bio pokopan i štovan na Marusincu je epitaf svećenika Ivana iz godine 599. Ili 603., pronađen je na takozvanom sjevernom svetištu. Epitaf je na tri debele vapnenačke ploče, u drugom dijelu u heksameterima, a poznat je po navodu: *Anastasii servans reverenda limina s(an)c(t)i*. Po dijelu natpisa *limina sancti* znamo da se tu radi upravo o martirijumu, odnosno svetištu mučenika. Također, zahvaljujući ovom natpisu se zna da je ista obitelj, vjerojatno iz aristokratskoga kruga, dala Saloni jednog namjesnika i svećenika Ivana. Što se tiče kulturnog pogleda, latinski jezik na natpisu je na vrlo visokoj razini prema čemu se vidi da je to vrijeme Salone pred sami kraj antike.¹³⁰

Cemeterijalni kompleks na Marusincu se u potpunosti preuređuje. Južna građevina ukrašava se mozaičnim tapetima koji su prilagođeni obliku arhitekture. Prevladava geometrijska kompozicija koja djelomično ponavlja ornamentalnu shemu podnih mozaika križne bazilike episkopalnog kompleksa. Pojedini dijelovi crkvenog namještaja ovih dviju bazilika su vrlo slični, a to se posebice uočava u primjeni stupova ciborija zbog toga što oni predstavljaju najkvalitetnije primjerke salonitanske skulpture. U južnoj bazilici na Marusincu nađeni su ulomci mramornih stupova s akantusovim lišćem i viticama vinove loze, a u križnoj bazilici episkopalnog kompleksa nađeno je gotovo identično, ukrašen primjer stupa s kapitelom. Kako je utvrđeno stilskom analizom, ti ukrasi su mogli biti rađeni od strane istog majstora te isto tako financirani iz istog izvora. Tome u prilog ide i nalaz Honorijeve nadgrobne menze na sjevernoj građevini, ako je to zapravo tako Honorija se može smatrati jednim od važnijih osoba koje su pridonijele uređenju crkvenih građevina na Marusincu.¹³¹

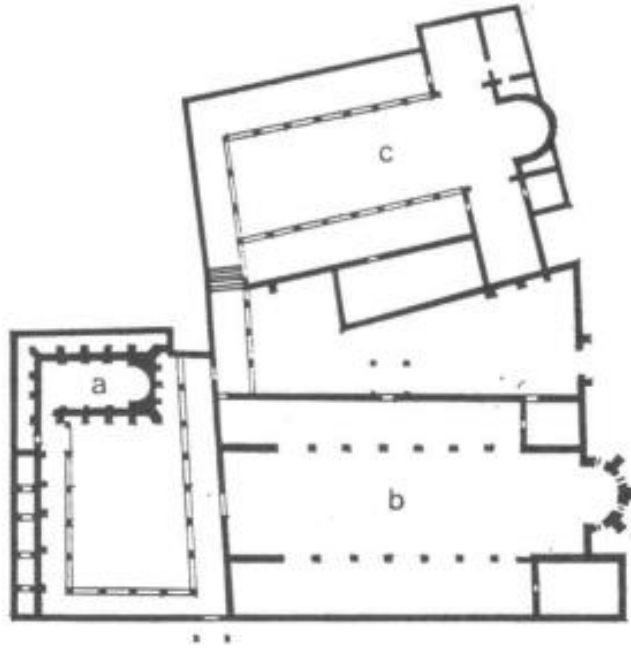
Možemo zaključiti da bi istočni dio sjevernog svetišta nastao nakon 400. godine, dok bi njegov zapadni dio datirali dvadesetak godina kasnije. U sklopu Marusinca bili su ukopani biskupi iz 5. stoljeća. To su bili Honorije, Lustin, te još jedan za čije ime ne znamo no o njemu svjedoči epitaf svećenika Ivana.¹³²

¹²⁹ E. Marin, 2014., 247.

¹³⁰ Isto, 248.

¹³¹ J. Jeličić-Radonić, 1994., 31., 32.

¹³² N. Gauthier, E. Marin, F. Prevot, 2010., 15., 16.

Slika 13: Salona, Cemeterijalni kompleks na Marusincu: a) Mauzolej, b) bazilika, c) tzv “*Basilica discoperta*” (Prema E. Dyggveu) (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/234972>)

4. 2. 6. Crkva sv. Petra i Mojsija (Šuplja Crkva)

Šuplja crkva, odnosno Crkva sv. Petra i Mojsija ima vrlo neobičan sklop. To je zapravo crkva u crkvi, zbog toga što se unutar velike ranokršćanske bazilike koja je nastala u 6. stoljeću za vrijeme cara Justinijana, smjestila velika romanička crkva.¹³³ Zapravo, na prostoru istočnog groblja uz cestu, gdje se nalazi takozvani lokalitet Šuplja Crkva, postojala je ta križna bazilika.¹³⁴ Tu crkvu na lokalitetu Šuplja Crkva se datira u 11. stoljeće, no u njoj je sačuvan karakter prijašnjih starijih crkava.¹³⁵ Ta starokršćanska bazilika bila je građevina križnog oblika s polukružnom, lagano potkovastom apsidom koja je bila ojačana s tri kontrafora na istoku i pastoforijama s južne i sjeverne strane.¹³⁶ Između sjevernog i srednjeg kontrafora pronađen je veliki broj kamenih ulomaka između kojih su: dijelovi stupića, komadi olova, prozorskih

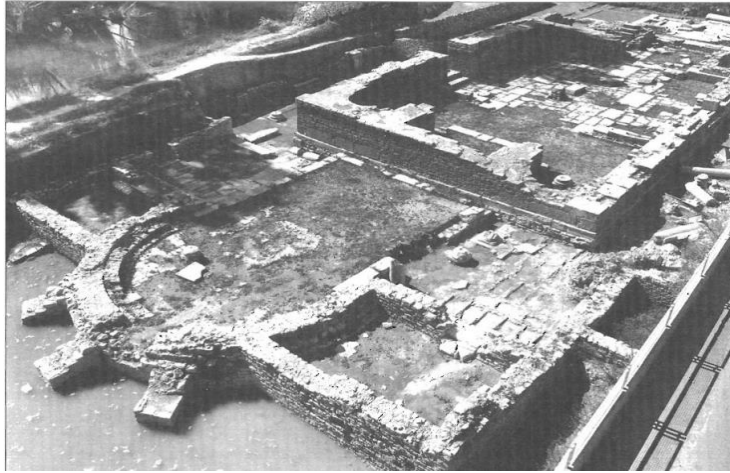
¹³³ Preuzeto iz: <https://vmgs.hr/arheologija/nalazista/suplja-crkva/crkva-u-crkvi/> (08. 05. 2024.)

¹³⁴ H. Gjurašin, 2000., 85.

¹³⁵ E. Dyggve, 1996., 97.

¹³⁶ M. Zekan, 2000., 256.

tranzena, mramornih pločica, komadi ravnog stakla te velika većina razbijenih tegula. Otkopana su i vrata na prostoru južnog bočnog zida starokršćanske crkve.¹³⁷

Slika 14: Prezbiterialni dio starokršćanske crkve i ranoromaničke crkve (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/136572>)

Nadalje, istraživanjima je utvrđeno da je kameni podzid u njegovom zapadnom nastavku zapravo sjeverni zid starokršćanske bazilike koji je sačuvan i do 3,5 metara visine. Taj zid, kako piše Zekan, u svom istočnom dijelu skreće pod pravim kutom pod prometnicu. S druge strane se pojavljuje južni zid koji je imao iste karakteristike te se zaključuje da su pripadali bočnim longitudinalnim zidovima građevine.¹³⁸ Njena unutrašnjost je bila ukrašena raznim freskama i štukaturama.¹³⁹ Zidovi su s unutarne strane bili prekriveni obojenim i profiliranim kazetama, a prostor je bio ispunjen odbačenim nosivim stupovima, kapitelima i komadima rasteretnih lukova koji su bili ukrašeni fresko slikama.¹⁴⁰

¹³⁷ H. Gjurašin, 2000., 85.

¹³⁸ M. Zekan, 2000., 256.

¹³⁹ J. Jeličić-Radonić, 1994., 32.

¹⁴⁰ M. Zekan, 2000., 256.

Slika 15: Dio zida ukrašen štukaturama (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/136572>)

Kako navodi H. Gjurašin, tijekom istraživanja provedenih 1998. godine, u zapadnom dijelu Šuplje crkve, odnosno ispred nartekse starokršćanske bazilike, pronađeni su ostaci antičke nekropole. Tu je otkriveno 6 sarkofaga, a u potpunosti je bio očuvan samo jedan koji nije imao poklopac. Također, pronađen je još dio poklopca jednog sarkofaga. Ta antička nekropola se prostire ispod prometnice sve do privatnog posjeda na zapadu. Ispred samog ulaza u starokršćansku crkvu pronađeno je nekoliko masivnijih baza, veći stup i dio zida. To je najvjerojatnije pripadalo konstrukciji koja je natkrivala ulaz u crkvu. Ispred crkve je bio uređen popločani prostor s kamenim pločama, a za to su korištena tri antička natpisa, od kojih su dva bila na latinskom jeziku, a jedan na grčkom. Među manjim nalazima, primijećeni su fragmenti stakla, nekoliko komada rimske keramike te nekoliko komadića oslikane žbuke.¹⁴¹

Kasnije, 2001. godine, za vrijeme istraživanja u temeljima sjevernog bočnog zida starokršćanske bazilike, otprilike četiri metra udaljeno od prednjeg zida crkve, otkriveno je pet zlatnika bizantskih careva: tri veća pripadaju Mauriciju (582. – 602.), dok su dva manja pripadala Foki (602. – 610.) i Herakliju (610. – 611.).¹⁴²

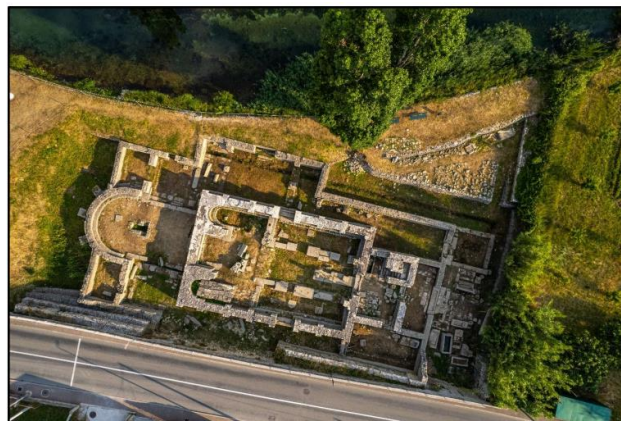
¹⁴¹ H. Gjurašin, 2000., 84., 85.

¹⁴² Isto, 86.

Slika 16: Zlatnik Mauricija 582. - 602. godine (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/136511>)

Na istom području pronađeno je desetak djelomično očuvanih antičkih natpisa, od kojih su tri potpuna, nekoliko kapitela različitih veličina, fragmenti sarkofaga, velik broj mramornih pločica koje su nekada oblagale zidove, stupovi različitih dimenzija te mnogo fragmentiranih prozorskih tranzena.¹⁴³ U to vrijeme grade se vjerojatno i druge bazilike, no one su tek uočene i još nisu istražene.¹⁴⁴ Također, već su Dyggveova istraživanja otkrila ne samo ranoromaničku baziliku, već i nekropolu. Tijekom tih istraživanja, istraženo je 22 groba gdje su nađeni grobni prilozni koji su naknadno premješteni u solinski *Tusculum* na Manastirinama.

Slika 17: Položaj Šuplje crkve (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/4cav44t2>)

Nadalje, manja iskopavanja na položaju Šuplje crkve 1935. godine proveo je i Lj. Karaman. Pokušao je istražiti područje istočno od zida ranoromaničke crkve, gdje je otkrio dio pločnika starokršćanske crkve i dvije stube koje vode prema povišenom prezbiteriju.¹⁴⁵

¹⁴³ Isto, 86.

¹⁴⁴ J. Jeličić-Radonić, 1994., 32.

¹⁴⁵ M. Zekan, 2000., 254.

Kasnije, istraživanjem te crkve, među odbačenim ranokršćanskim spomenicima, pronađeni su i ulomci sa starohrvatskom ornamentikom koja potječe iz 9. stoljeća. Samim time se može zaključiti da je ranokršćanska crkva, ili barem jedan njezin dio, nastavila funkcionirati sve do izgradnje ranoromaničke crkve, ili pak da je na tom mjestu tijekom 9. stoljeća izgrađena nova crkva.¹⁴⁶

4. 2. Justinijanov limes

Pojam *limes* na latinskom označava put, odnosno stazu između dvaju polja ili granica. Pojam je prvi upotrijebio Tacit kao utvrđenu granicu Rimskog Carstva prema tzv. Barbarskim narodima. Ovaj sustav uključivao je zemljane nasipe, jarke, bedeme, kule, palisade, promatračnice, prezidije odnosno časnička boravišta, kastela (*castella*), te kastre koji su bili međusobno povezani vojnom cestom.¹⁴⁷

Prokopije u svojim spisima iznosi važnost transjadranske komunikacije u ratu Bizanta s Istočnim Gotima. On iznosi da je morski prijevoz bio neusporedivo brži te da se kroz Mesinski prolaz moglo stići od Epidamnusa odnosno današnjega Drača u Albaniji do Rima. Takav pothvat, ako je vjetar dopuštao, izvršio bi se u 5 dana. Vojska je morala pješaćiti duž cijele Jadranske obale za što bi trebalo nekih 40 dana. Bitno je naglasiti da su trgovački brodovi vjerojatno išli sigurnijim rutama te bi uz to, pristajali u nekim primorskim naseljima te tamo trgovali. S druge strane, ratni brodovi su birali rute koje su bile najbrže i najkraće.¹⁴⁸

Limes maritimus odnosno istočnojadranski pomorski limes, nalazio se na relaciji Epidamnus – Epidaur – Hvar – Salona. Sačinjavao je niz fortifikacija, njih stotinjak a možda i više. Protezao se duž obale i otoka, počevši od zaljeva u Boki Kotorskoj pa sve do obale zapadne Istre. Obalni dio limesa išao je od Carigrada preko Egejskog i Jonskog mora do Venecije i Ravenne, u luku, uz Jadransku obalu Italije sve do Otranta. Smatra se da se vjerojatno u 4. i 5. stoljeću počeo izgrađivati taj sustav, a dovršen je za vrijeme cara Justinijana.¹⁴⁹

Jadran je imao ulogu najbitnijeg prostora za vođenje rata u vrijeme bizantsko-ostrogotskog rata. No, njegova uloga nije bila samo ratna, on je imao i veliku važnost za sve ostale ljude koji su živjeli na zapadnoj i istočnoj obali Jadrana. To je bio prostor koji su koristili

¹⁴⁶ Preuzeto s: <https://vmgs.hr/arheologija/nalazista/suplja-crkva/crkva-u-crkvi/> (08. 05. 2024.)

¹⁴⁷ Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/36563> (01. 06. 2024.)

¹⁴⁸ I. Goldstein, 2005., 25.

¹⁴⁹ Isto, 27.

graditelji koji su putovali na razna mjesta kako bi gradili nove utvrde, majstori koji su putovali na razna mjesta da bi oslikavali i ukrašavali crkve i mozaike, te naravno trgovci kojima je to bio put kojim su trgovali. Bilo je tu još puno toga, no ratovanje je bilo to koje je preuzelo cijelu važnost tog vremena i zbog toga saznajemo najviše ratnih zbivanja.¹⁵⁰

M. Suić piše kako je Bizant nakon pobjede nad Istočnim Gotima posvetio posebnu pažnju sigurnosti Dalmacije, a to se može zaključiti iz rezultata provedenih arheoloških istraživanja. Pažnja se trebala posvetiti Dalmaciji naročito njenim dijelovima primorskog pojasa i plovnim putevima po Jadranu. Na području istočnojadranskih otoka, od Brijuna pa do Elafitskih otoka podižu se manja i veća uporišta (*kastra*). Ta uporišta su imala svoju vojnu posadu koja se nalazila na istaknutim točkama odakle se lakše mogu kontrolirati plovni putovi. Do podizanja tih utvrda došlo je upravo zahvaljujući Justinijanovom rekonkvistom provincija. Tih postaja je bilo više a nalazile su se i na zadarskom užem području, tu spada utvrda na otoku Kornatu (uz starokršćansku baziliku) i ostaci utvrda koji se nalaze na otoku Vrgadi. Također se smatra da je najvjerojatnije jedna utvrda bila izgrađena i na sv. Mihovilu na otoku Ugljanu i na drugim otocima, no to se dalje treba istražiti. Sa svime ovim ide i ekonomski oporavak provincija, a ta obnova se očituje dogradnjom ili obnovom većih ekonomskih sklopova na otocima i priobalnom području.¹⁵¹

4. 3. Fortifikacije

Iz arheoloških nalaza vidljivo je da su gradovi u kasnoj antici, odnosno u 5. i 6. stoljeću doživljavali značajne promjene. Za to su ponajprije bile zaslužne ekonomske, političke i demografske prilike, koje su potaknule te obnove. Te su se promjene dešavale najčešće u gradovima pogođenim ratom ili nekom prirodnom katastrofom. Za vrijeme bizantske uprave, odnosno od protjerivanja Gota do provale Avara u 7. stoljeću, gradovi su se obnovili i

¹⁵⁰ Isto, 32.

¹⁵¹ M. Suić, 1995., 137.

stabilizirali. Česta je bila stambena kriza u gradovima, a u Saloni se to da zaključiti jer su građeni stambeni kompleksi u Saloni koji svjedoče upravo tom stanju.¹⁵²

Za vrijeme kasne antike vladala je opća nesigurnost koja je zapravo i uvjetovala razvitak fortifikacijske tehnike. Kada bi stavili usporedbu između ranijeg i kasnijeg fortifikacijskog sustava, vrlo jasno bi se vidio stalni porast broja kula i povećanje stranica obrambenih elemenata. To je bilo iz razloga da napadač bude izložen napadima iz više pravaca. Samim tim povećavanjem dužine aktivne linije gradskih zidina, povećana je i efikasnost obrane. Ovakav način podizanja fortifikacija primjenjuje se u Saloni, a razvio se na Istoku.¹⁵³

Na istočnoj obali Jadrana, a čak i u čitavoj provinciji, grad Salona se navodi kao najbolje utvrđeno rimsko naselje. Naravno ti navodi i priliče gradu kao što je Salona upravo zato jer je bila glavni grad provincije Dalmacije. Kada je gradu zaprijetila velika opasnost već u 2. stoljeću, tada je grad bio u potpunosti okružen zidovima. Ti zidovi su kasnije obnavljani, popravljani te samim time i ojačavani. Više od 100 kula činilo je prednju stranu bedema koji su se protezali sa svih strana prema kopnu. Sve kule su imale četvrtasti tlocrt osim dvije kule koje su bile poligonalnog oblika te su bile smještene kod *Porta Caesarea*. U 6. stoljeću neke od tih kula na sjeveru su naknadno dobile nekakve preinake, odnosno trokutaste dodatke.¹⁵⁴

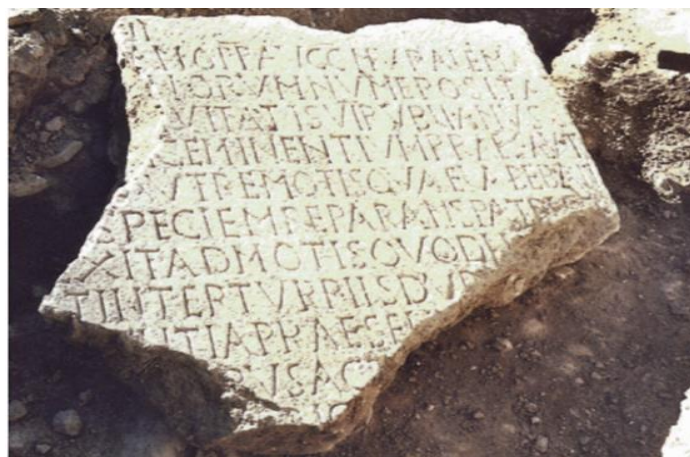
Dakle, prve dogradnje fortifikacijskog sustava odnosno obnova salonitanskih fortifikacija sproveda se u prvim desetljećima 5. stoljeća. Tim obnovama nam svjedoče razni epigrafski spomenici.¹⁵⁵

¹⁵² M. Suić, 2003., 369.

¹⁵³ N. Cambi, 2002., 253.

¹⁵⁴ S. Piplović, 2012., 32.

¹⁵⁵ V. Jović Gazić, 2022., 579.

Slika 18: Fragment natpisne ploče o obnovi salonitanskih zidina iz popločanja propugnakula istočnih vrata (*Porta Andetria*) (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu>)

Ove obnove su iz vremena kada je na čelu salonitanske metropolije bio biskup Hezihije, a on je bio veoma bitna crkvena ličnost u prvim desetljećima 5. stoljeća. Za njega se zna i da je bio prvi pouzdani graditelj salonitanske katedrale odnosno sjeverne bazilike a samim time i pokretač urbanističke obnove ranokršćanskoga grada.¹⁵⁶

Kasnije, u razdoblju 6. stoljeća, za vrijeme bizantsko – gotskog ratovanja u čijem se središtu našla i Salona, dolazi do nove faze obnove fortifikacija. Za podatke o toj kasnijoj obnovi vrlo su nam bitni Prokopijevi podatci koje on iznosi. On navodi kako su salonitanske zidine bile u prilično lošem stanju. Također navodi i da kvadratne kule koje su se nalazile na sjevernom potezu nisu bile dovoljno učinkovite. Zbog toga, te kule su ojačane trokutnim prigradnjama na vanjskoj strani, samim time te kule su poprimile peterokutnu formu. Glavni ulaz koji se nalazio na istočnoj strani grada (*Porta Andetria*) također je bio ojačan peterokutnim kulama, uz dogradnju propugnakula. Ta dva elementa su se često primjenjivala u fortifikacijskoj arhitekturi 5. i 6. stoljeća, no tu svakako nije riječ o nekakvim inovacijama kasnoantičkog vojno – obrambenog graditeljstva.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Isto, 579 – 581.

¹⁵⁷ Isto, 581., 582.

Slika 19: Pogled prema obrambenim kulama peterokutne forme na sjevernom potezu zidina
(preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu>)

Već od druge polovine 5. stoljeća bile su u upotrebi na prostoru unutrašnjosti Carstva peterokutne kule, dok su trokutne kule kao samostalna forma bile u primjeni već i ranije. Upravo zbog toga nije jednostavno odrediti kronologiju izgradnje cjelovitih pentagonalnih kula, jer u tom navedenom razdoblju pretežno dolazi do preinaka, odnosno transformacije kvadratnih kula. Za vrijeme nadolazećeg razdoblja odnosno Justinijanove rekonkviste, graditeljske aktivnosti se usmjeravaju na organizaciju strateški raspoređenih obrambenih jedinica u prostoru. Time su primarno bili obuhvaćeni kontrolni punktovi koji su se nalazili uzduž morskih i kopnenih komunikacija, potom kontrolne utvrde, pa i neke naseobinske cjeline.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Isto, 582.

Slika 20 *P. Andetria*, ostaci obrambenih elemenata tijekom istraživanja (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu>)

Što se tiče gradova, primarni cilj je bio da se zahvati obnove provedu na kritičnim točkama uzduž obrambenih zidina. Upravo tada, u tom vojno – političkom kontekstu su poduzeti i posljednji zahvati ojačanja fortifikacijskog sustava grada Salone. To se pretežito odnosilo na položaj istočnih gradskih vrata koja se u svojstvu glavnih vrata podižu prilikom širenja opsega gradskih zidina u razdoblju 2. stoljeća.¹⁵⁹

Baš tijekom tih dogradnji i preinaka obrambenog sustava u 5. i 6. stoljeću dolazi do redukcije pomoćnih prilaza gradu, zbog toga se neka vrata i zatvaraju, a takav slučaj bio je s Porta Suburbia III koji se nalazio na pravcu važnog karda koji je dijelio začeljnu liniju katedralnog sklopa od bloka tzv. Velikih termi. Dodatne obrambene elemente u tom periodu dobivaju i glavna istočna vrata odnosno *Porta Andetria*, ti elementi su nadodani kako bi se održala protočnost koja im je uvelike nužna. Kod dviju kvadratnih bočnih kula iz 2. stoljeća sačuvani su elementi iz izvorne faze gradnje vrata, ali s njihove vanjske strane, dublje prema vanjskom prostoru, formirana je nova linija obrane. To se radi na način, da se pred vratima nadograđuje pravokutno obrambeno dvorište odnosno *propugnaculum*, a s dvjema manjim

¹⁵⁹ Isto, 582.

kulama se utvrđuje dodatno vanjski ulaz.¹⁶⁰ U njihovoj rasporednoj dispoziciji ponavlja se upečatljiva peterokutna forma koja je bila kombinacija kvadratne osnove i trokutne prigradnje. To je odgovaralo nizu kula koje su dodane na sjevernom dijelu gradskih zidina. Cjelina istočnih vrata Salone jedan je od najbolje dokumentiranih primjera ranobizantskog propugnakula u Dalmaciji. Značaj ove cjeline svakako se povećava i činjenicom da je za popločavanje korišten kamen s natpisom koji potvrđuje ranije obnove salonitanskih zidina iz 5. stoljeća.

Korištena je nova tehnika gradnje obnovljenih bedema, odnosno, korištenje spolija. Korištenje spolija nije bilo karakteristično samo za hrvatske primorske gradove te za gradove općenito na području Hrvatske, već je to u upotrebi i u drugim provincijama, kao npr. u Africi koja je bila i jače izložena barbarskim napadima.¹⁶¹ Samim time, dakle, ojačanja gradskih fortifikacija, već u 5., a i u 6. stoljeću, uključivala su korištenje spolija. Spoliji su kameni materijali doneseni iz neposredne okoline, čija je prilagodba sekundarnoj svrsi uglavnom ovisila o uvjetima gradnje i blizini potencijalnih prijetnji.¹⁶² Koristilo se sve što je moglo pripomoći obnovi gradskih zidina, a otkriveno je da se u 6. stoljeću u Saloni na jednom potezu sjevernih gradskih zidina koristile i amfore ispunjene žbukom.¹⁶³

Također, materijal se nije nabavljao vani u kamenolomima, niti se posebno obrađivao, već se uzimalo sve što je bilo na dohvat ruke. Tijekom kasne antike većina građevnog materijala se mogla izvući iz napuštenih i poluporušenih građevina kao što su npr. trijemovi, hramovi, bazilike, terme i ostalo. Naime, bilo je pokušaja sprječavanja tih devastacija, u samom Rimu to su nastojali zabraniti pape. Carevi su izricali zabrane rušenja spomenika i korištenja njihova materijala, a to je posebno isticao i sam Justinijan, no većeg uspjeha u tome nije postigao. Sigurnost grada ipak je bila na prvom mjestu.¹⁶⁴

Tijekom iskopavanja sjeveroistočnog ugla salonitanskih bedema i kula, F. Carrara je primijetio postojanje škarpe u prirodnoj stijeni s vanjske strane. Nasuprot tome prema Carrari nalazio se nasip jarka ili put oko grada koji je nastao iskopom. Samim time potvrđen je Prokopijev opis u gotskom ratu gdje Prokopije navodi: „*Konstancije je dao kopati jarak vrlo široko na sjevernoj strani, između stijena i gomila kamenja.*“¹⁶⁵

¹⁶⁰ Isto, 582.

¹⁶¹ M. Suić, 2003., 352.

¹⁶² V. Jović Gazić, 2022., 582., 583.

¹⁶³ N. Cambi, 2002., 212.

¹⁶⁴ M. Suić, 2003., 352.

¹⁶⁵ J. Jeličić Radonić, 1998., 10.

Slika 21: Pogled prema pregrađenim vratima (Porta Suburbia III) i pravcu karda u nastavku (Petrova ulica) (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu>)

E. Dyggve bio je jedan od istraživača koji je imao veliku posvećenost prema salonitanskim bedemima. Godine 1923. on donosi plan tada vidljivih ostataka, odnosno plan A. Po tom planu se mogla najbolje slijediti linija sjevernih i zapadnih gradskih zidina, sve dok se one ne izgube u more, a južni pravac se nalazio u močvarnih predjelima, zbog toga nije bio vrlo dostupan. Također bio je i zatrpan zbog nasipavanja zemlje s arheoloških istraživanja koja su se provodila krajem 19. i početkom 20. st. kada se gradila željeznička pruga.¹⁶⁶

Na drugom planu, odnosno planu B, Dyggve donosi rekonstrukciju salonitanskog perimetra sa svim kulama i te kule je označio brojevima, pri čemu se najviše koristio Carrarinim istraživanjima, a ta istraživanja se više nisu mogla ponoviti jer je teren već uvelike bio promijenjen. Smatra se da su zidine imale efikasnu obrambenu strukturu zbog toga što je bila velika brojnost kula koja se očitovale posebno na sjevernoj i donekle na zapadnoj strani izloženoj napadima. Manje kula imale su južna linija koja je gledala prema moru i istočna koja je gledala prema rijeci. Dyggve pripisuje nastanak trokutastih prizmi bizantskom usavršavanju fortifikacija za vrijeme gotsko – bizantskih ratova koje se provodilo pod nadzorom vojskovođe Konstancijana. Slični elementi su bili i na gradskim zidinama Konstantinopola, no istraženo je i potvrđeno da su ti elementi građeni istovremeno s kulama u doba Teodozija II, 413. godine.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Isto, 10.

¹⁶⁷ Isto, 10.

Na jednom dijelu bedema, odnosno između kula 74 – 75 ponovno su pronađeni uzidani natpisi koji govore o gradnji bedema za vrijeme cara Marka Aurelija (CIL III 8570, 6374). Iza tog izvornog segmenta prvobitnog bedema, koji je precizno datiran prema navedenim natpisima i građen od pravilnih klesanaca koji su nizani u redove, nađeno je desetak amfora koje su bile tu uzidane kao ispuna. Dakle, između dva zida koja su široka oko dvije stope, nalazi se središnja ispuna od zemlje, sitnijeg nabivenog kamena i vapna gdje su horizontalno bile postavljene amfore. To su bile kasnoantičke amfore, a najzastupljenije su bile one tipa *spatheia* koje su datirane od 5. do 7. st. Takav položaj amfora u ispuni između dva zida, gotovo na istoj visini, gdje su i uzidani ti poznati natpisi iz 170. godine, očito pokazuje najbitniji zahvat na popravku tog dijela fortifikacija u doba kasne antike. Naime, amfore su se nalazile odmah do izvornih zidina, na visini zida otprilike 3-4 m u odnosu na antičku razinu. Antička razina zidova je bila poznata zbog istraživanja zidina i kula pod brojem 78 – 81.¹⁶⁸

Tijekom probijanja linije sjevernih gradskih bedema 1928. godine na lokalitetu Klanac pronađena je poprilično slična sekundarna primjena amfora u salonitanskom fortifikacijskom sistemu. Kako se može saznati iz fotografija i bilješki don Lovre Katića, tu je pronađena velika količina amfora. Također, na tom istom mjestu 1964. godine kada su snažne bujice isprale zemlju između dva obložna zida bedema, pronađene su amfore koje su bile postavljene na sloj maltera u više redova jedan iznad drugog. Prema navodima N. Cambija koji je tada vodio ta istraživanja, te amfore su isto bile ispunjene identičnom smjesom a u upotrebi su bile kao središnja ispuna bedema. One su bile ugrađene u zidni plašt koji je bio pojačanje osnovnom i već uvelike oslabljenom perimetru koji datira u 170. godinu. U prilog svemu tome govori i podatak o tipu tih amfora (Dressel 32 i 34). Njih se datira od 4 – 5. stoljeća, no i kasnije su u upotrebi.¹⁶⁹

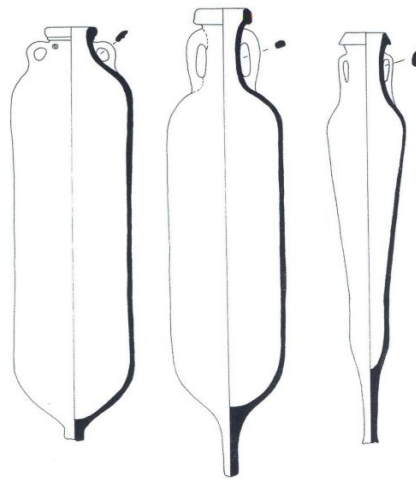
¹⁶⁸ Isto, 24.

¹⁶⁹ Isto, 24.

Slika 22: Crtež nalaza kasnoantičkih amfora na sjevernim bedemima (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/en/file/162829>)

Zbog svega toga N. Cambi zaključuje da je taj dio salonitanskih zidina izgrađen za vrijeme gotsko – bizantskih ratova jer su se tada dešavale ratne operacije i popravci dijelom srušenih zidina, no također navodi da su se veliki radovi provodili i za vrijeme djelovanja cara Teodozija II. On tada pojačava obrambenu snagu grada, a tome u prilog ide i natpis koji o tome govori (CIL III 1984.).¹⁷⁰

Slika 23: Kasnoantičke amfore upotrebljene kao ispuna u sjevernim bedemima (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/en/file/162829>)

Dakle, složeni sustav obrane antičkog grada Salone bio je sastavljan od više elemenata koji nam omogućuju bolje razumijevanje nastanka i razvoja toga grada. Zbog raznih prijetnja i

¹⁷⁰ Isto, 24., 25.

invazija koje su mučile Salonu u posljednjim stoljećima antike, ta gradnja zidina je rezultat tih prijetnji radi zaštite. Novi prsten zidina se širi na osnovnu gradsku jezgru. Od te jezgre je jasno sačuvana linija istočnih zidina s naknadno nadodanim gradskim vratima koja su flankirana oktogonalm kulama, to su tzv. *Porta Caesarea*. Za taj pothvat su bili zaduženi vojni arhitekti koji su posebnu pažnju pridavali strategijskim kriterijima, te su vrlo dobro poznavali to područje. Samim time, odlično je primijenjeno spajanje vodovoda i bedema jer je ta voda bila bitan protupožarni element. Upravo postavljanjem cisterni iznad *Porta Caesarea* osigurava se gašenje podmetnutog požara, a sama vrata su bila jedna od osjetljivijih točaka.¹⁷¹

Suić u svom djelu *Antički grad na istočnoj obali Jadrana* navodi kako postoje pokazatelji da su se obrambenim zidom opasivale i pojedine uže urbane cjeline *intra moenia*. Pretpostavlja se da je to bilo zato što je već prijašnje iskustvo pokazalo da kada dođe do naleta velike mase osvajača, i one najsolidnije utvrde padaju. Samim time, u gradu je trebalo organizirati drugu liniju obrane, odnosno osigurati najvažniju gradsku cjelinu. Ponajprije se to odnosilo na gradske dominante, a takvu ulogu u Salonu mogla je imati *urbs occidentalis*, koja je zbog vodovoda, bila sačuvala svoj istočni bedem. Stjecajem okolnosti taj bedem je stajao iako ni sam vodovod više nije funkcionirao.¹⁷²

Nadalje, F. Carrara pripisuje nastanak trokutastih bastiona na kulama upravo tom burnom razdoblju, iako većina istraživača taj posljednji fortifikacijski element pripisuje Konstancijanu za vrijeme bizantsko – gotskih ratova, iako Prokopijevi spisi ne navode baš detaljno taj podatak. Naime, vrlo često se spominju salonitanski bedemi u prvoj godini rata koja je bila 535/536. godine. Prokopije tu navodi kako „Goti nisu vjerovali salonitanskim utverdama“, odnosno u to doba kada su Goti zaposjeli Salonu „najviše je plašio Gripu bedem Salone koji je najvećim dijelom bio urušen“, ili nakon što je Konstancijan stigao u Salonu sa svojom vojskom „posebno se brinuo za zidine Salone došavši popraviti na brzinu sve ono što je bilo od njega urušeno“.¹⁷³

Kada su se očekivali napadi od strane neprijatelja, popravljaju se srušeni dijelovi salonitanskih zidina, a Prokopije ističe da se kopa i zaštitni kanal. „Kad je Konstancijan čuo za Azinarijevu pripremu, pobjao se za Salonu te je poslao po vojnike koji su držali sve ondašnje utvrde i dao je iskopati opkop, nakrcali su vojnike i lađe i nadzirali su primorski dio bedema i tako su opsjedali Salonu i s kopna i s mora“. Najvjerojatnije se tijekom tih ratnih operacija na

¹⁷¹ Isto, 25., 26.

¹⁷² M. Suić, 2003., 354.

¹⁷³ J. Jeličić Radonić, 1998., 32.

brzinu pripremaju zahvati na oštećenim i oslabljenim dijelovima gradskih zidina te se dodatno osiguravaju iskopom, a to donekle i ublažava direktne napade na već oslabljene fortifikacije.¹⁷⁴

Tada se postavlja pitanje, nadograđuju li se trokutasti bastioni tada na brojne kule. Pokazuje se rustična struktura koja je tipična za kasnoantičko graditeljstvo, bez obzira jesu li dozidane prizme građene od velikih kamenih blokova ili sitnije priklesanog kamena te s obilnom upotrebom maltera i uz upotrebu brojnih spolija. Takva vrsta gradnje je vjerojatno izvedena prema točno odlučanim i određenim smjernicama. Postoji i vjerojatnost da je u gradnji sudjelovala i cijela zajednica, a ne samo vojne trupe koje obavljaju interventne zahvate, kako navodi Prokopije.¹⁷⁵

Dakle, tijekom ovog burnog razdoblja gotsko – bizantskih ratova, obnavljaju se oslabljene zidine, i opkop s vanjske strane pod vodstvom Konstancijana, kako opisuje Prokopije. Jedinstven spomenik fortifikacijske arhitekture postaje upravo taj složeni obrambeni sistem zidnog plašta koji je više puta podvostručen na određenim mjestima, dodavanjem novih zidova, bastiona i kula, opkopa i zemljanih nasipa oko glavnog grada provincije u posljednjim stoljećima antike. Snaga i moć antičkog graditeljstva se može vidjeti iz pojedinih segmenata salonitanskih zidina koji su preostali u izvornoj visini gotovo do desetak metara. Ta graditeljska moć se može usporediti s Teodozijevim zidinama u Konstantinopolu ili Aurelijanove u Rimu.¹⁷⁶

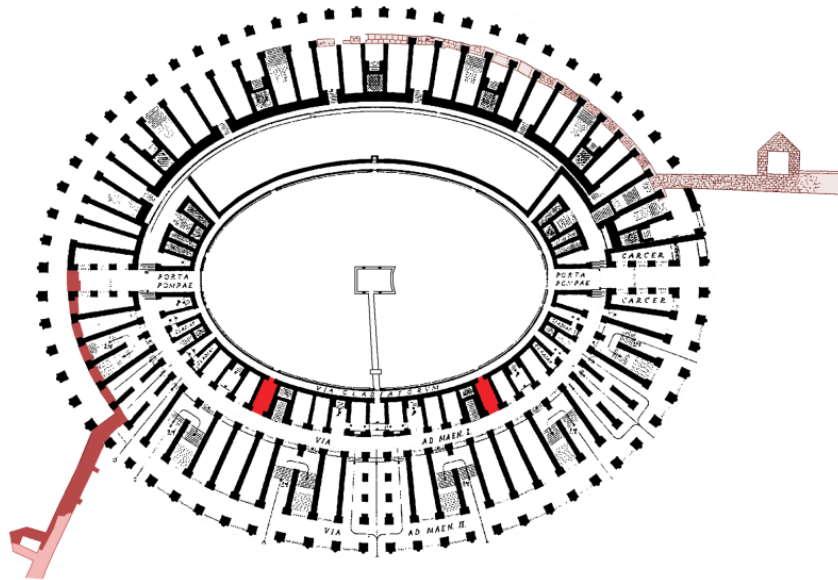
Što se tiče salonitanskog amfiteatra, E. Dyggve nastanak amfiteatra povezuje s podizanjem novih bedema 170. godine, a to je bilo u vrijeme kada je došlo do prvih pritisaka barbara na granice Rimskoga Carstva. On je te bedeme zamišljao kao da su jedinstveni arhitektonski sklop u drugoj polovini 2. stoljeća. Dyggve je smatrao da je amfiteatar bio obuhvaćen bedemima po vanjskom redu stupova, a oni su se protezali po dužini cijele ovalne linije. Također, premještanje gradskoga zida unutar građevine, on je datirao u 536. godinu, odnosno za vrijeme gotsko – bizantskih ratova, a tada su poprilično oštećeni salonitanski bedemi te su trebali biti hitno popravljani. Iako je Dyggveovo gledište većinom općeprihvaćeno u literaturi, Duje Rendić Miočević iznio je rezerve glede njihove istodobne izgradnje, s obzirom na način integracije amfiteatra unutar bedema i povezivanje monumentalne građevine s manje monumentalnim konstrukcijskim sustavom zidina.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Isto, 32., 33.

¹⁷⁵ Isto, 33.

¹⁷⁶ Isto, 33., 34.

¹⁷⁷ J. Jeličić Radonić, 2008., 37., 38.

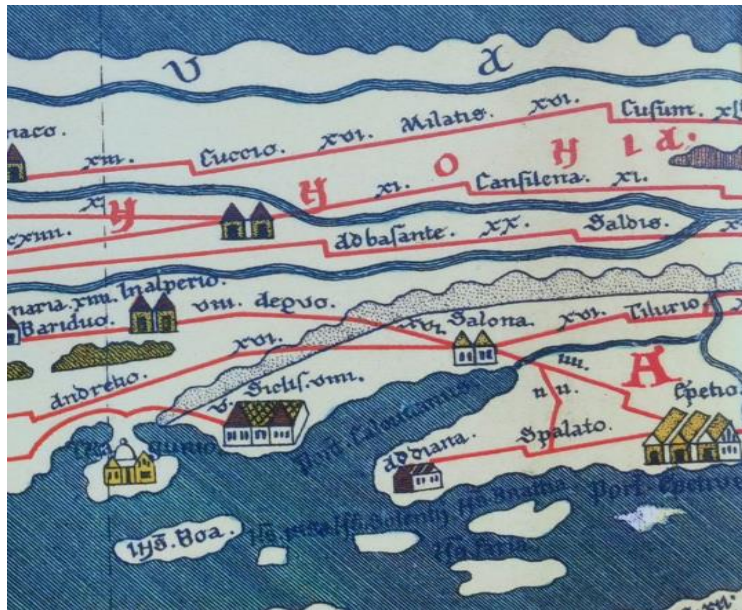
Slika 24 Tlocrt amfiteatra s označenim zatvaranjem sjevernih (prema don Frani Buliću) i zapadnih bedema (prema Jasni Jeličić Radonić) (preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/77763>)

Nadalje, jako dobro su se sačuvali, barem do neke visine, masivni četverokutni piloni s istočne strane i dobar dio s južne strane. I na zapadnoj strani leži još masivnih pilona pod seoskim putom i preko puta te pod kućama Paraćevim. Masivni piloni koji su se nalazili na sjevernoj strani u 6. stoljeću, za vrijeme gotsko – bizantskih ratova, upotrijebljeni su da začepi razmake drugoga sjevernoga hodnika. Zbog toga što je ovako preuređen amfiteatar služio u tom ratu kao tvrđava. Ovih masivnih pilona s izbočenim dijelom trebalo bi biti 34, a od njih se našla polovica, neki su bili očuvani u cijelosti, a pojedini su bili fragmentirani.¹⁷⁸

¹⁷⁸ F. Bulić, 1986., 73., 74.

4. 4. Salonitanska luka

Iako je to danas teško raspoznati i nije dovoljno istraženo, na širem području ušća rijeke Jadro u razdoblju od 1. stoljeća pr. Kr. do 7. stoljeća postojala je luka u Saloni. Tu luku već u 1. stoljeću pr. Kr. spominje grči povjesničar Strabon, u svom opisu jadranske obale i otoka. Luka je sagrađena pod južnim bedemima Salone, a najvjerojatnije je zauzimala barem jedan dio današnjeg toka rijeke Jadro i prostor Solinskog i Vranjičkog blata.

Slika 25 Prikaz ucrtane salonitanske luke (Portus Salonitanus) na Tabuli Peutingeriani
(preuzeto iz: <https://tinyurl.com/mps2ey7n>)

Otkriven je i bedem na Bugarevu kojeg bi se možda trebalo sagledati u kontekstu obrane same luke, zbog toga što je ona bila jedan od važnijih gradskih ekonomskih resursa i glavni razlog zašto je grad nastao baš na tom području. Također, na tom području tijekom godina sagrađeno je mnogo lučkih objekata poput: pristaništa, brodogradilišta, skladišta te skladišta za žito (*horrea*).¹⁷⁹

Za vrijeme bizantsko – gotskog rata, odnosno u zimu 537. godine, jedna od pomorskih bitaka odvila se pred salonitanskom lukom. Tu je Justinijanova mornarica potukla gotsku flotu. Prema izvještajima kroničara Prokopija, za vrijeme te bitke koja se odvijala na kopnu i moru,

¹⁷⁹ Preuzeto iz: <https://www.aem.hr/wp-content/uploads/2023/02/1.-LUKA-ANTICKE-SALONE-1.-dio.pdf> 3. (09. 05. 2024).

Justinijanovi brodovi su napali iznenada neprijateljske brodove te su ih na taj način natjerali u bijeg, a mnogi od njih su i potonuli.¹⁸⁰

Slika 26 Prikaz Salone na Trajanovom stupu u Rimu (preuzeto iz:
<https://tinyurl.com/mps2ey7n>)

Također, smatra se da je postojao i svjetionik solinske luke (*pharos*), koji se nalazio prema teatru. Nekakva konfiguracija iz koje se da naslutiti na postojanje nekakve zgrade proizlazi iz gradskih zidova koji se nalaze na tom području pa sve do juga teatra. U tim zidovima je pronađeno 1898. godine, više natpisa iz starijeg doba koji su tu uzidani kao prosti materijal. Nadalje, u jednoj čestici koja pripada bratu don Frane Bulića, nađeno je 1901. godine više natpisa koji su isto kao prosti materijal bili uzidani u gradske bedeme. Pretpostavlja se da su ti natpisi tu doneseni kako bi se zakrpali bedemi pogođeni gotsko – bizantskim ratovima u 6. stoljeću.¹⁸¹

Baza kipa na kojem se spominje tzv. *Phariaca Salonitana* ima zanimljiv natpis. Restitucija mu glasi ovako: *L(ucio) Anicio L(uci) f(ilio) / Paetinati /quattuorvir(o) iure dic(undo) / quinquenal(i) prae(fecto) / quinq(uennali) Drusi Caesar(is) / Germanici prae(fec(to) / quinq(uennali) P(ubli) Dolabellae / pontifici flamini / Iuliae Augustae prae(fecto) / fabr(um) / praefectur(a) Phariac(a) / Salonitan(a).*¹⁸²

¹⁸⁰ Preuzeto iz: <https://www.aem.hr/wp-content/uploads/2023/02/1.-LUKA-ANTICKE-SALONE-1.-dio.pdf> 4. (09. 05. 2024.)

¹⁸¹ F. Bulić, 1986., 70., 71.

¹⁸² D. Maršić, 2022., 142.

Kip je podignut na isto ime kao i još jedan pronađeni kip s natpisom L. Anicius Paetinas. No, ono što razlikuje ovaj kip od drugog je to što ovaj ima filijaciju što ga označava kao Lucijeve sina (*Luci filius*). Zbog toga je skroz razumna pretpostavka da ovaj kip predstavlja sina prethodno spomenutog L. Anicija Petinata, no naravno ne može se odbaciti pretpostavka da se možda tu radi i o nekoj drugoj rodbinskoj vezi. Što se tiče Lucia Aniciusa L. filiusa, on je obnašao velik broj važnih funkcija. Zbog tih funkcija može se pretpostaviti da je bio jedan od pripadnika vladajuće municipalne aristokracije u svoje doba. Kao što je prethodno rečeno, obnašao je više dužnosti, tri puta je bio vrhovni magistrat grada u godini cenza. Dva puta je bio zamjenski član tj. Zastupnik vršitelja dužnosti (*praefectus*), dok je jednom izabran u redovnom postupku (*quattuorvir i. d. quinquennalis*). Također, obnašao je i dvije sakralne magistrature – čast vrhovnog svećenika kolonije (*pontifex*) te flamera carice Livije. Još jedna od bitnih pozicija koje je obnašao bila je i ugledna viteška služba prefekta fabra.¹⁸³

Slika 27: Natpis pronađen u Saloni u kojem se spominje *praefectura Phariaca Salonitana* (preuzeto iz: <https://tinyurl.com/mps2ey7n>)

¹⁸³ Isto, 142., 143.

Ovaj kip dao je podignuti zagonetni kolektivitet čije ime glasi *praefectura Phariaca Salonitana*. Taj natpis dovodi se u vezu, kako navodi Bulić, s upravom odnosno poglavarstvom svjetionika u luci Salone (*Pharus*). Na čelu te uprave trebao je stajati *praefectus* s brojnim subordiniranim osobljem. Navodi također da je ta djelatnost za funkcioniranje luke trebala biti od izuzetne važnosti zbog njezina smještaja u dnu Kaštelanskoga zaljeva. Naime, pojavila se još jedna teorija deset godina nakon otkrića, a to je da vjerojatno riječ o teritorijalnom kolektivitetu koje je bilo pod okriljem kolonije Salone. Mnogi autori kasnije postaju i pobornici tog razmišljanja, kao naprimjer M. Suić.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Isto, 150.

5. Zaključak

Cilj ovog rada jest pružiti detaljan uvid u kompleksnost i izniman značaj ove antičke metropole u kasnoantičkom razdoblju. Rad je usredotočen na opsežno istraživanje fortifikacijskog sustava Salone, s posebnim naglaskom na transformacije i prilagodbe kojim je bio podvrgnut tijekom vladavine cara Justinijana I. Analizirajući arhitektonske, arheološke i povijesne izvore, rad se usredotočuje na ključne aspekte preobrazbe i razvoja Salone u 6. stoljeću.

Prvo poglavlje donosi povijesni pregled samog grada. Salona, koja je status rimske kolonije stekla u 1. stoljeću pr. Kr., postupno se uzdigla kao glavni grad rimske provincije Dalmacije. Povijesni pregled naglašava njezin značaj kao političkog, gospodarskog i kulturnog žarišta te se bavi prijelomnim događajima i promjenama koje su oblikovale grad kroz stoljeća antičke ere.

U drugom poglavlju obrađuje se vladavina cara Justinijana I. - provedba njegove vjerske politike, kodifikacija rimskog prava te graditeljske aktivnosti. Također, iznosi se i kontekst događaja u Saloni za vrijeme nadbiskupa Honorija II., uključujući salonitanske sabore 530. i 533. godine.

Justinijanova era donijela je prijelomne promjene u urbanom pejzažu Salone, naglašavajući važnost sakralne i vojne arhitekture. Tijekom ovog burnog razdoblja, Salona je bila izložena stalnim prijetnjama - barbarskim invazijama i unutarnjim političkim nemirima, što je nužno iziskivalo opsežne fortifikacijske napore radi očuvanja sigurnosti i stabilnosti grada.

Kao ključni momenti Justinijanove vladavine, ističu se grandiozni graditeljski pothvati koji su preoblikovali lice Salone. Ti su se poduhvati odvijali u 6. stoljeću, nakon Justinijanove pobjede nad Gotima, kada Salona doživljava novi procvat. U žarištu je bilo crkveno graditeljstvo, s obnovom i izgradnjom novih sakralnih objekata unutar i izvan gradskih zidina. Podizanje novih i obnova postojećih fortifikacijskih struktura pružilo je dodatnu zaštitu od vanjskih prijetnji, dok je crkvena arhitektura potvrdila važnost Salone kao religijskog središta. Djelovanje nadbiskupa Honorija II., uključujući organizaciju salonitanskog sabora, također je snažno odjeknulo na vjerski i društveni život grada.

Sljedeće poglavlje, ujedno i najvažnije, predstavlja samu bit ovog diplomskog rada - promjene i transformacije kojima je Salona bila podvrgnuta tijekom vladavine cara Justinijana

I. U tom središnjem dijelu obuhvaćeni su opisi ključnih fortifikacijskih struktura, uključujući bedeme, kule i ostale obrambene elemente. Rad razmatra teorije i interpretacije brojnih autora, dok zapisi kroničara Prokopija o gotsko-bizantskim ratovima pružaju vrijedne uvide u stanje i korištenje fortifikacija tijekom Justinijanove vladavine.

Promjene u fortifikacijskom sustavu Salone, analizirane kroz ovaj rad, ogledaju prilagodbu grada novim vojnim i političkim izazovima toga razdoblja. Očuvani bedemi, kule i drugi obrambeni objekti svjedoče o sposobnosti Salone da se prilagodi i odgovori na prijetnje što su zaprijetile s istočnih granica Rimskog Carstva. Prokopijevi zapisi o tim burnim vremenima, iako za naše područje vrlo šturi, ipak pružaju dragocjene informacije o stanju gradskih fortifikacija te vojnim strategijama korištenima u obrani Salone.

Provedenom socio-ekonomskom analizom, ovaj rad ocrtava kako su politički, vojni i gospodarski čimbenici oblikovali razvoj Salone. Integrirana perspektiva omogućava dublje razumijevanje ne samo povijesti samog grada, nego i šireg konteksta kasnoantičkog svijeta. Spajanjem arheoloških, historiografskih i socio-ekonomskih analiza, pruža se cjelovita slika razvoja i iznimnog značaja Salone tijekom Justinijanove vladavine.

Šesto stoljeće predstavlja posljednje razdoblje zamjetnog napretka i procvata Salone, obilježeno vladavinom cara Justinijana I. U to je vrijeme grad doživio pravu renesansu, zahvaljujući opsežnim graditeljskim pothvatima obnove i izgradnje fortifikacija te sakralnih objekata, koji su ga uzdigli u važno vojnostratešku i vjersku prijestolnicu. Justinijanove reforme i grandiozni projekti nisu samo osnažili sigurnost grada, već su također potaknuli ekonomski i društveni napredak, čineći Salonu ključnom urbanom žilom kasnoantičkog svijeta.

Razdoblje Justinijanove vladavine bilo je, nažalost, posljednje veliko doba procvata za Salonu koja, unatoč svim naporima, nije mogla izbjeći sudbinski pad u 7. stoljeću. Ovaj rad doprinosi boljem razumijevanju dinamike kasnoantičkog urbanog razvoja te povijesnih okolnosti koje su oblikovale uspon i transformaciju, te naposljetku pad ovog značajnog grada antike.

6. Literatura

1. BARKER, JOHN W. „Justinian and the later Roman Empire“, Madison, University of Wisconsin Press, 1966.
2. BURY, J.B. “History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian”, Vol. 2. Dover Publications, 1958.
3. BUOVAC, MARIN. „O sudbini kamena sa rimskih amfiteatara na prostoru istočne jadranske obale“, U: *Klesarstvo i graditeljstvo, Vol.XXII No.1-2*, Zadar, 2011.
4. BOJANOVSKI, IVO. „Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji“, Djela ANUBiH, Knj. 47, Sarajevo, 1974.
5. BULIĆ, DON FRANE. „Po ruševinama stare Salone“, Arheološki muzej Split, Split, 1986.
6. CAMBI, NENAD. – *Antika*, Zagreb 2002.
7. CAMBI, NENAD. “Antička Salona”, Književni krug Split, Split 1991.
8. CAMBI, NENAD. „Starokršćanska crkvena arhitektura na području salonitanske metropolije“, *Arheološki Vestnik* 29, 1978, 606–625.
9. CAMBI, NENAD. „Salona i njene nekropole“. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, 25,12, Zadar, 1986.: 61-108. Str. 61-62.
10. CHAZELLE, CELIA, CUBITT, CATHERINE. „The crisis of the Oikumene: The Three Chapters and the Failed Quest for Unity in the Sixth Century Mediterranean“, Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium, 2007.
11. CIGLENEČKI, SLAVKO. „Justinijanovo utvrđivanje Ilirika“. *Archeologica Adriatica* 3, (2009): 205-222.
12. CRNČEVIĆ, ANTE. „Baptisterij episkopalnoga centra u Saloni u liturgijsko-teološkom kontekstu“ // Salonitansko-splitska Crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti: Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u povodu 1700. obljetnice mučeništva sv. Dujma, split, 14-15. svibnja 2004. / Dukić, Josip ; Kovačić, Slavko ; Višić-Ljubić, Ema (ur.). Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu ; Splitsko-makarska nadbiskupija, 2008. str. 331-349.
13. DEMICHELI, Dino, Ana DEMICHELI. 2018. »Salona 541. godine – sarkofag vaginarija Saturnina, fabrica Salonitana armorum i Justinijanska kuga«. *Tusculum 11 (1)*: 87-99.
14. DUVAL, N., MARIN, E. (ur.) „Salona III, Etablissement préromain, nécropole et basilique paléochrétienne a Salone“, Rim : Split: Ecole Francaise de Rome, 2000.

15. DYGGVE, EJNAR. "Povijest salonitanskog kršćanstva", Književni krug, Split 1996.
16. EVANS, ALLAN JAMES. "The emperor Justinian and the Byzantine empire", Bloomsbury Academic, 2005.
17. FORKER, ZVONIMIR. „Prokopije i Salona: Uloga Salone u Gotskom ratu“. U: *Salona od 119. prije Krista do kasne antike*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 23. i 24. rujna 2019. Ur. Cambi, Nenad i Matijević, Ivan. Književni krug, Split, 2022. str. 661.
18. GAUTHIER, N., MARIN, E., PREVOT F., (ed.), Salona IV, Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles = Salona IV, Natpisi starokršćanske Salone, IV.-VII. st. (Volume I of 2 volume set). Collection de l'École française de Rome, 194/4. Niz "Salona" Arheološkog Muzeja - Split, 12. Rome/Split: Ecole Française de Rome/Arheološki muzej Split, 2010.
19. GJURAŠIN, HRVOJE. »Šuplja crkva u Solinu. Arheološka istraživanja 1998. i 2001. godine«, u: *Starohrvatska prosvjeta III/27 (2000.)*, str. 83–87.
20. GOLDSTEIN, IVO. „Funkcija Jadrana u ratu Bizantskog carstva protiv Ostrogota 535-555“. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 37, 1 (2005):23-34.
21. JELIČIĆ-RADONIĆ, JASNA. »Salonitanski kulturni krug Justinijanova doba«, U: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34/1 (1994.), str. 21–37.
22. JELIČIĆ-RADONIĆ, JASNA. »Nova istraživanja gradskih zidina Salone«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37/1 (1998.), str. 5–36.
23. JELIČIĆ-RADONIĆ, JASNA. "Amfiteatar i zapadni bedemi Salone", U: *Tusculum : časopis za solinske teme, Vol. 1 No. 1*, 2008.
24. JOVIĆ-GAZIĆ, VEDRANA. "Transformacija i kontinuiteti u urbanističkoj strukturi kasnoantičke Salone (od 3. do 7. Stoljeća)", U: *Salona od 119. Godine prije Krista do kasne antike*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 23. i 24. rujna 2019. Ur. Cambi, Nenad i Matijević, Ivan. Književni krug, Split, 2022., str. 571.-600.
25. KARAČ, ZLATKO. "Tragovi Bizantskoga urbanizma u Hrvatskoj", U: *Prostor : a scholarly journal of architecture and urban planning, Vol. 3 No. 2(10)*, 1995.
26. KARTALIJA, NEBOJŠA, GRAČANIN HRVOJE, "Neka razmatranja o gospodarstvu Zapadnog Ilirika od IV do VI stoljeća", U: *Acta Illyrica: godišnjak Udruženja Bathinvs, 2 (2018)*, 335-394

27. KATIĆ, LOVRE. „Solinski mlinovi u prošlosti“, U: *Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 2* (1952), str. 201-219
28. KATIĆ, MIROSLAV. „Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu“: U: *Opvsc. Archaeol.* 27, (2003): 523-528.
29. MARASOVIĆ, K., PEROJEVIĆ, S., BOJANIĆ, D. i KATIĆ, M. (2016). Istraživanje salonitanskog akvedukta 2014.-2015.. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 109 (1), 129-154.
30. MARIN, EMILIO. “Starokršćanska Salona. Studije o genezi, profilu i transformaciji grada”, Zagreb: Latina et graeca VPA, 1988.
31. MARIN, EMILIO. “Salona Christiana”, Split, 1994.
32. MARŠIĆ, DRAŽEN. „Službe i karijere Lucija Anicija Petinata starijeg i mlađeg (CIL 3, 14712-14713) s posebnim osvrtom na kontroverzu kolektiviteta praefectura phariaca Salonitana“, U: *Salona od 119. prije Krista do kasne antike. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 23. i 24. rujna 2019.* Ur. Cambi, Nenad i Matijević, Ivan. Književni krug, Split, 2022. str. 137-177
33. MEYENDORFF, JOHN. „Justinian, the empire and the church“, U: *Dumbarton Oaks Papers, Vol. 22* (1968), pp. 43-60
34. PIPLOVIĆ, STANKO. „Karakteristike i problemi urbanističkoga razvitka Salone“, U: *Tusculum : časopis za solinske teme, Vol. 5 No. 1*, 2012., str. 21-45
35. PROZOROV, VADIM. „Salonitanski crkveni sabori iz šestog stoljeća“. Moskva, 2011.
36. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, DUJE. „Dalmatia christiana. Opera omnia“ / Cambi, Nenad (ur.). Zagreb : Split: Arheološki muzej u Zagrebu ; Književni krug Split, 2011. (zbornik)
37. SUIĆ, MATE. Antički grad na Istočnom Jadranu. Zagreb, 2003.
38. SUIĆ, MATE. „Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 35, 1 (1995): str. 133-144.
39. ŠEPAROVIĆ, TOMISLAV. „Bizant na istočnom Jadranu – numizmatički izvori, Byzantium in the eastern Adriatic region – numismatic sources“, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2021.
40. ŠKEGRO, ANTE. „Akti Salonitanskih metropolitanskih sabora održanih 530. i 533. godine – analiza“, U: *Archaeologia Adriatica, Vol. 3. No. 1.*, Zagreb, 2009., str. 191-204
41. TOPIĆ, MIROSLAVA. „Apud basilicam orientalem“, U: *Tusculum : časopis za solinske teme, Vol. 3 No. 1*, 2010., str. 43-62

42. TURKOVIĆ, TIN, MARAKOVIĆ, NIKOLINA.. „Velike salonitanske terme – od antičke kuće do biskupskih kupelji.“*Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, vol. , no. 38, 2014, pp. 25-40.
43. VIŠIĆ-LJUBIĆ, EMA. „Nova saznanja o zidanoj grobnici E u tzv. bazilici diskoperti na Marusincu“ U: U: *Salona od 119. prije Krista do kasne antike*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 23. i 24. rujna 2019. Ur. Cambi, Nenad i Matijević, Ivan. Književni krug, Split, 2022., str. 703-719
44. ZEKAN, MATE. „Krunidbena bazilika kralja Zvonimira. Crkva Sv. Petra i Mojsija (Šuplja crkva) u Solinu Pregled dosadašnjih istraživanja“, U: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 27, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., str. 249-259

6. 1. Popis mrežnih izvora

1. <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-60-2008-01-06.pdf>
(Pristupljeno 13. 04. 2024.)
2. <https://vmgs.hr/arheologija/nalazista/suplja-crkva/crkva-u-crkvi/> (Pristupljeno: 08. 05. 2024.)
3. <https://www.aem.hr/wp-content/uploads/2023/02/1.-LUKA-ANTICKE-SALONE-1.-dio.pdf> (Pristupljeno: 09. 05 2024.)
4. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/36563> (01. 06. 2024.)
5. <https://vmgs.hr/vijesti-iz-povijesti/ratna-kovnica-novca-u-saloni/> (Pristupljeno 19. 06. 2024.)

Sažetak

Ovaj diplomski rad bavi se istraživanjem Salone, glavnog grada rimske provincije Dalmacije, s posebnim naglaskom na razdoblje vladavine cara Justinijana I. kroz 6. stoljeće. Fokus istraživanja je na arhitektonskim i arheološkim aspektima, posebno na sustavu fortifikacija koje su izgrađene i obnovljene kako bi se zaštitio grad od čestih invazija i unutarnjih sukoba. Justinijanove graditeljske aktivnosti, uključujući izgradnju crkava i obrambenih struktura, značajno su doprinjele vojnoj i vjerskoj važnosti Salone u kasnoj antici. Razdoblje vladavine cara Justinijana I. bilo je posljednje veliko razdoblje napretka za Salonu, koja je unatoč svim naporima nije mogla izbjeći svoj sudbinski pad u 7. stoljeću, što je rezultiralo postupnim napuštanjem grada. Kroz kombinaciju povijesne analize i arheoloških dokaza, rad pruža uvid u kompleksne procese koji su oblikovali uspon i pad Salone, čime doprinosi razumijevanju šireg konteksta kasnoantičkog urbanog razvoja.

Ključne riječi: car Justinijan I., Istočna obala Jadrana, Ostrogoti, Salona

Abstract

This thesis explores Salona, the capital of the Roman province of Dalmatia, with a particular focus on the period of Emperor Justinian I's reign during the 6th centuries. The research emphasizes architectural and archaeological aspects, especially the fortification system built and restored to protect the city from frequent invasions and internal conflicts. Justinian's construction activities, including the building of churches and defensive structures, significantly contributed to the military and religious importance of Salona in late antiquity.

The period of Emperor Justinian I's rule was the last great era of progress for Salona, which, despite all efforts, could not avoid its destined decline in the 7th century, leading to the gradual abandonment of the city. Through a combination of historical analysis and archaeological evidence, the thesis provides insight into the complex processes that shaped the rise and fall of Salona, thus contributing to the understanding of the broader context of late antique urban development.

Keywords: emperor Justinian I., East coast of the Adriatic, Ostrogoths, Salona

Prilozi

Slika 1: Car Justinijan I. Veliki na mozaiku u crkvi San Vitale, Ravenna. Preuzeto s <https://proleksis.lzmk.hr/29489/> (12. 02. 2024.)

Slika 2: Prikaz Bizantskog carstva 555. godine. Preuzeto s: https://hr.wikipedia.org/wiki/Justinijan_I._Veliki (13. 02. 2024.)

Slika 3: Natpis na sarkofagu Saturnina i Justine. Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/315072> (16. 04. 2024.)

Slika 4: Tlocrtni plan Salone prema F. Buliću. Preuzeto iz: F. Bulić, 1986.

Slika 5: Kameni blok s uklesanim križem u drugom frigidariju (F2). Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/244601> (26. 06. 2024.)

Slika 6: Prikaz krstionice u Saloni. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3k64btm3> (18. 04. 2024.)

Slika 7: Slika lijevo prikazuje tlocrtni prikaz cjeline episkopalnog sklopa u 5.st., Slika desno prikazuje tlocrtni prikaz episkopalnoga sklopa u 6. st. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/r39z8eye> (18. 04. 2024.)

Slika 8: Tlocrt crkve u Gradini. Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/162337> (18. 04. 2024.)

Slika 9: Rekonstrukcija crkve u Gradini prema J. Marasoviću. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/yc46ahdw> (18. 04. 2024.)

Slika 10: Prikaz kapitela tipa Gradina. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/mrxd9b79> (20. 04. 2024.)

Slika 11: Tlocrt bazilike na Kapljuču. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/yvttpc53> (20. 04. 2024.)

Slika 12: Tlocrt memorijalnih graevina i kasnije bazilike na Manastirinama. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/ymt3bv8e> (20. 04. 2024.)

Slika 13: Salona, Cemeterijalni kompleks na Marusincu: a) Mauzolej, b) bazilika, c) tzv “Basilica discoperta” (Prema E. Dyggveu) Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/234972> (21. 04. 2024.)

Slika 14: Prezbiterijalni dio starokršćanske crkve i ranoromaničke crkve. Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/136572> (21. 04. 2024.)

Slika 15: Dio zida ukrašen štukaturama. Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/136572> (22. 04. 2024.)

Slika 16: Zlatnik Mauricija 582. - 602. godine. Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/136511> (22. 04. 2024.)

Slika 17: Položaj Šuplje crkve. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/4cav44t2> (23. 04. 2024.)

Slika 18: Fragment natpisne ploče o obnovi salonitanskih zidina iz popločanja propugnakula istočnih vrata (Porta Andetria) Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu> (25. 04. 2024.)

Slika 19: Pogled prema obrambenim kulama peterokutne forme na sjevernom potezu zidina. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu> (25. 04. 2024.)

Slika 20: P. Andetria, ostaci obrambenih elemenata tijekom istraživanja. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu> 01. 05. 2024.

Slika 21: Pogled prema pregrađenim vratima (Porta Suburbia III) i pravcu kardaa u nastavku (Petrova ulica). Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/3ne4wyzu> (02. 05. 2024.)

Slika 22: Crtež nalaza kasnoantičkih amfora na sjevernim bedemima. Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/en/file/162829> (02. 05. 2024.)

Slika 23: Kasnoantičke amfore upotrebljene kao ispuna u sjevernim bedemima. Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/en/file/162829> (05. 05. 2024.)

Slika 24: Tlocrt amfiteatra s označenim zatvaranjem sjevernih (prema don Frani Buliću) i zapadnih bedema (prema Jasni Jeličić Radonić). Preuzeto iz: <https://hrcak.srce.hr/file/77763> (10. 05. 2024.)

Slika 25: Prikaz ucrtane salonitanske luke (Portus Salonitanus) na Tabuli Peutingeriani. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/mps2ey7n> (22. 05. 2024.)

Slika 26: Prikaz Salone na Trajanovom stupu u Rimu. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/mps2ey7n> (23. 05. 2024.)

Slika 27: Natpis pronađen u Saloni u kojem se spominje praefectura Phariaca Salonitana. Preuzeto iz: <https://tinyurl.com/mps2ey7n> (24. 05. 2024.)

Obrazac A.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja IVANA KATUNARIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e magistra/magistrice Povijest/Talijanskog jezika, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 04.07.2024.

Potpis

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: IVANA KATUNARIĆ

Naslov rada: SALONA U DOBA CARA JUSTINIJANA

Znanstveno područje i polje: POVIJEST

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
izr. prof. dr. sc. Ivan Mahjanić

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
asistent Zvonimir Forker, prof.

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
izr. prof. dr. sc. Ivan Basić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 04.07.2024.

Potpis studenta/studentice:

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.